

NORBERTUS
COLLEGE

AOS
West-Brabant

HAVO IN BEWEGING

Koen Schepers & Dave Kuijpers

Norbertuscollege

25-6-2015

Voorwoord

Het Norbertuscollege in Roosendaal is een school voor havo- en vwo-leerlingen. Het voorliggende onderzoek is gericht op het verbeteren van het onderwijs op havo-niveau en in het bijzonder op de overgang havo naar hoger beroepsonderwijs.

Om een verbeteringslag te kunnen maken hebben de onderzoekers Dave Kuijpers en Koen Schepers zeer dankbaar gebruik kunnen maken van de input van hun collega's uit de professionele leergemeenschap (afgekort PLG) 'havo in beweging'. Deze leergemeenschap is in het leven geroepen om eenieder die een warm hart toedraagt aan de Norbertushavo een stem te geven in het nadenken over en ontwikkelen van eigenzinnig en eigentijds havo-onderwijs.

Zo hebben de mentoren van havo 3, Samantha van Kolck, Peter Bierstekers en Roel Vercoulen, meegewerkt aan een nieuwe vorm van profielkeuzevoorlichting door de leerlingen en hebben zij hun klassen begeleid tijdens de eerste pilot van vernieuwd havo onderwijs, namelijk de 'denk & doe dagen' tijdens de Norbertusweek mei 2016. Beide activiteiten zijn voorbeelden van onderwijsvormen die voortkomen uit inzichten die dit schooljaar in de PLG zijn ontstaan. De mentoren en de leerlingen bedanken wij voor de inzichten die we door hen verkregen in vernieuwingen in havo- onderwijs.

Els Langenberg en Doeteke Postma hebben samen met Jan Jongeneelen (regiovertegenwoordiger Toptalent West Brabant) en collega's van Het Jan Tinbergen College, Gertrudiscollege, Avans Hogescholen en NHTV een project vormgegeven rondom talentontwikkeling. Ze hebben 4 leerlingen van het Norbertuscollege begeleid in deze pilot waarin kennismaken met het HBO en 21^e eeuwse vaardigheden centraal staan. We hopen dat deze samenwerkingsvorm komende schooljaren in bredere zin kan worden ingezet.

Ilse Kloosterman en Kees Hout hebben de eerste contacten met vertegenwoordigers uit het regionale bedrijfsleven gelegd om de mogelijkheden te verkennen om havoleerlingen een stage of profielwerkstukopdracht te verlenen. Hopelijk kunnen de komende jaren deze zaken geïmplementeerd worden.

Nicole Harmsen, Ilse Kloosterman, Annemarie Leijdekkers, Marlous van der Wouden en Samantha van Kolck hebben diverse middelbare scholen in Nederland bezocht om inspiratie op te doen over hun omgang met havoleerlingen en het onderwijs dat zij hen bieden. Ze hebben de leden van de PLG geënthousiasmeerd over de mogelijkheden en de potentie die deze onderwijsvormen bieden. Rini van Osta deed dit door het bezoeken van hoger beroepsonderwijs.

Rogier Gmelich, adviseur Aansluiting Toeleverend Onderwijs Avans, bedanken we voor zijn hulp bij het contact leggen met onze oud-leerlingen die momenteel studeren aan hogeschool Avans. Op een terugkomdag die we organiseerden, werd de groep oud-leerlingen geïnterviewd. Hierin werden we bijgestaan door Floran Groffen. Dit heeft zeer waardevolle informatie opgeleverd voor dit onderzoek. Floran en onze oud-leerlingen willen we bedanken voor hun inspanningen en inbreng.

Bovengenoemde personen en Mariëtte Kivits, Marijke Vergouwen, Jacques Ariaansz, Milica Gnjatovic en Jan Venne maakten deel uit van onze PLG. We willen allen hartelijk danken voor hun input tijdens de bijeenkomsten en hun bijdrage die zij leverden aan het beantwoorden van onze vragenlijst.

Willemijn en Diede (middelbare scholieren) hebben tijdens de 2^e bijeenkomst hun TEDtalk over hun visie op onderwijs gehouden. Anita Manniën en Nicole Veraart (ouders leerlingen & functionarissen HBO) inspireerden onze collega's in een workshop over toekomstonderwijs in het HBO. Jan Hoekzema (vertegenwoordiger HaCo) gaf ons een kijkje in de keuken van het programma HaCo (Havisten Competent). Bedankt voor het stof dat jullie deden opwaaien en de discussie die jullie voerden met onze collega's.

Kitty Leuverink, Rian Aarts en Ad van Opdorp begeleidden het onderzoek vanuit de AOS West Brabant. Zij hebben ons op professionele wijze door de onderzoekscyclus geleid en van de nodige feedback voorzien. Zij stimuleerden de samenwerking tussen onderzoekers op prettige wijze. Bedankt voor jullie kritische houding en de structuur die jullie aanbrachten. Dit heeft voor ons gevoel de status van de onderzoeken behoorlijk verhoogd.

Wij wensen u veel plezier met het volgen van ons onderzoek

Roosendaal, juni 2016

Dave Kuijpers en Koen Schepers

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting.....	6
Inleiding.....	8
Aanleiding en context	8
Onderzoeksorganisatie	9
Aansluiting in de school	9
Probleemstelling.....	10
Resultaten literatuurverkenning.....	10
Havo & HBO	10
Leerlingenkenmerken	10
Didactische aanpak voor havoleerlingen	10
Excelleren en talentontwikkeling.....	11
Profileren.....	11
Competenties en HaCo.....	11
Competenties en vaardigheden.....	11
Praktijkprobleem	11
Aanpak	13
Onderzoeksdoel.....	13
Onderzoeksvragen.....	13
Onderzoeksmethoden.....	13
Resultaten	15
Dataverzameling interviews met oud-leerlingen Norbertuscollege.....	15
Inleidende vragen	16
Deelvragen.....	22
Samenvattende vragen	26
Dataverzameling middels vragenlijsten voor de leden van de PLG 'havo in beweging'.....	29
De enquêtevragen.....	29
.....	38
Literatuuronderzoek	39
Conclusies.....	40

Vooruitblik.....	44
Verlenging AOS onderzoek “Havo in beweging”	44
Een bestendige PLG	44
Beweging binnen de havo op korte termijn (schooljaar 2016-2017)	44
Beweging binnen de havo op langere termijn (periode 2017-2020).....	44
Evaluatie.....	46
Literatuurlijst	48
Publicaties n.a.v. praktijkonderzoek	48
Publicaties in (vak)tijdschriften en kranten.....	48
Publicatie op internet.....	48
Bijlagen.....	49
1. Samenvattingen publicaties n.a.v. praktijkonderzoek	49
1.1. Excellentie door profilering	49
1.2 Van havo naar HBO (ervaringen met het programma HaCo)	51
1.3 Study Competent	53
1.4 Tien didactische uitgangspunten voor betavakken op havo	54
1.5 Eindrapportage leerlingtevredenheidsonderzoek NC	55
2. Samenvattingen publicaties in (vak)tijdschriften en kranten.....	56
2.1 Havisten beter toegerust naar het hbo	56
2.2 Het geheim van goed onderwijs is luisteren naar je leerlingen.....	57
2.3 Geen havo maar vhbo	58
3. Flyer.....	59
4. AOS portret van de presentatie van ons onderzoek door Miranda Timmers	60

Samenvatting

Door hun taken als coördinator loopbaanoriëntatie en afdelingscoördinator van havo leerjaar 3 zijn onderzoekers Dave Kuijpers en Koen Schepers nauw betrokken bij de onderwijsorganisatie voor de havo op het Norbertuscollege. Beiden voelen zich prettig tussen de havoleerlingen en collega's die deze leerlingen doceren, begeleiden en anderszins tot steun zijn. Tijdens de eerste schooljaren met hun bovengenoemde taak maken zij deel uit van het havo team, bestaande uit zo'n 30 collega's, geleid door de afdelingsdirecteur van de havo. In dit orgaan werden onderwijskundige zaken aan het licht gebracht met als doel het havo-onderwijs zo te verbeteren dat doorstroompercentages en het slagingspercentage zou stijgen. Het profileren van de havoleerling en het verbeteren van toetsing middels RTTI werden aangegrepen om zowel pedagogiek en didactiek te verbeteren. In deze periode groeide bij beide onderzoekers het verlangen om iets bijzonders van de Norbertushavo te maken: We zagen de mogelijkheden van onze leerlingen en de gedrevenheid bij een groep collega's. Ondanks dit inzicht lukte het in de onderwijsorganisatie van toen niet om gewenste stappen te maken met onze ideeën. Intussen groeide het extra aanbod op de vwo-afdeling en werd de aandacht voor vwo+ onderwijs op het Norbertuscollege verhoogd. De aandacht voor de havoleerling op het Norbertuscollege bleef voor ons gevoel sterk achter. Uit het onderzoek wat begin 2015 volgde op de LAKS tevredenheid enquête bleek dat onze havoleerlingen daar net zo over dachten. Het was dat moment waarop onderzoekers Dave en Koen elkaar vonden in hun ideeën over 'een beweging in het havo-onderwijs van het Norbertuscollege'; het onderzoek naar een 'havo in beweging' was geboren.

In de aanloop naar ons onderzoeksjaar (schooljaar 2015-2016) wisselden we van ideeën met collega's van middelbare scholen waar onderwijsinnovaties op de havo hebben plaatsgevonden. Ook maakten we kennis met het gedachtegoed achter het programma HaCo waarin ruim 30 scholen zich verenigen om havisten competent aan een HBO te laten beginnen. We verdiepten ons in literatuur om er achter te komen hoe onderwijsvisionairs tegen de havo aan kijken en waar zij de kansen van havisten zien liggen. 1 ding werd ons duidelijk: de havo op het Norbertuscollege is toe aan een nieuw gezicht. Niet in de laatste plaats om voor de havoleerlingen uit de regio een aantrekkelijke opleiding te (blijven) bieden. Ons enthousiasme om vernieuwing op de Norbertushavo te brengen werd direct door een groep collega's gedeeld; de noodzaak zag men in. De mogelijkheid om onderzoek te kunnen gaan uitvoeren onder begeleiding van de AOS West Brabant en de mogelijkheden die de organisatie van leergemeenschappen op het Norbertuscollege vanaf schooljaar 2015-2016 boden, vormden voor ons een ideale basis om collega's in onze gedachten en ideeën mee te nemen. Een proces wat onlosmakelijk is verbonden met innovatie in een organisatie. We stelden ons als doel de collega's die kozen voor deelnemen aan onze PLG deelgenoot te maken van ons onderzoek. Daarvoor gaven we ze als taak de variatie aan havo-onderwijs in Nederland te exploreren en kritisch mee te denken over welke vorm wellicht geschikt kan zijn om op het Norbertuscollege te introduceren.

Collega's bezochten middelbare scholen en hoger beroepsonderwijs, gingen de dialoog aan met leerlingen, HBO-functionarissen, mensen uit het bedrijfsleven en oud-leerlingen. Er werden samenwerkverbanden opgezet en opgedane ideeën in de praktijk gebracht door pilots met nieuwe onderwijsvormen voor leerlingen van havo 3. Tegelijkertijd groeide onder de PLG-leden het besef van

de mogelijkheden en krachten van onze havoleerlingen. Het antwoord op de hoofdvraag wat een docent op het Norbertuscollege kan doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die op een HBO-studie van hem/haar worden gevraagd, wordt langzaam duidelijk en doet tegen het einde van het schooljaar veel collega's popelen om in het komende schooljaar onderwijs dat aan de ideeën voortkomend uit dit onderzoek voldoet, te gaan ontwikkelen. We hebben het gevoel dat we aan de vooravond staan van een tijdperk waarin havo-onderwijs op het Norbertuscollege weer zal gaan bruisen en dat havoleerlingen om gegronde redenen naar deze school zullen komen. Namelijk omdat de havoleerling daar middels eigentijds en eigenzinnig onderwijs goed begeleid wordt in de keuze voor het voor hem/haar juiste vervolgonderwijs op een hogeschool.

Inleiding

Aanleiding en context

Naar aanleiding van de resultaten van de LAKS-monitor 2014 is er onderzoek verricht naar oorzaken van de afnemende tevredenheid van leerlingen met betrekking tot het primaire proces op het Norbertuscollege door Studelta (Hekkert, 2015). Uit de rapportage van het onderzoek blijkt dat: “[...] sommige leerlingen een ongelijke behandeling ervaren op basis van individueel niveau of opleidingsniveau. Havisten ervaren dat vwo voorgetrokken wordt [...]” (Hekkert, 2015). Tevens is in het rapport van Hekkert (2015) te lezen dat “[...] is bekeken wat voor leerlingen aanwezig moet zijn in een goed lesprogramma. Een goed lesprogramma kenmerkt zich door diversiteit in de les, een goede balans tussen theorie en praktijk en duidelijke uitleg van de lesstof. Leerlingen vinden het prettig als de docent afstemming zoekt met de leerling en klas, waar met name verbeteringen liggen met betrekking tot controle van de uitleg.”

De conclusies uit het onderzoek kunnen we op het Norbertuscollege in het algemeen en de havo-afdeling in het bijzonder, uiteraard niet negeren. Niet alleen onder leerlingen bestaat ontevredenheid. Ook is er een groep docenten, die zich verenigd heeft in de professionele leergemeenschap (PLG) ‘Havo-Profilering’ onder leiding van Koen Schepers en Dave Kuijpers, die vindt dat er samen met de leerlingen, ouders en het hoger onderwijs, gekeken moet worden, naar hoe het onderwijs op de havo-afdeling van het Norbertuscollege verbeterd kan worden, zodat het beter aansluit op de kwaliteiten en talenten van de havisten enerzijds en het vervolgonderwijs anderzijds.

Want ook op dat laatste terrein blijkt uit onderzoek van onder andere Obe de Vries (2015), een uitdaging klaar te liggen. Uit het rapport ‘De overgang van havo naar hbo’ (De Vries e.a., 2015) blijkt: “[...] dat niet meer dan twee van de vijf leerlingen onvertraagd de overgang van havo 4 naar HBO 2 realiseren. Tegelijkertijd is het waarschijnlijk dat twee van de drie leerlingen uiteindelijk het hbo bereiken en dat ook afmaken, zij het soms met aanzienlijke vertraging.” Dit is geen sinecure. In het rapport wordt daarom een aantal aanbevelingen gedaan:

- a. Intensiveren van overgangsbegeleiding
- b. Samenwerking (tussen VO en HO, DK) met gezamenlijke inspanningsverplichting
- c. Experimenten met een andere inrichting van havo-bovenbouw en hbo
- d. Herstructurering Nederlands onderwijsstelsel als geheel

Met dit rapport van De Vries (2015) in het achterhoofd heet de PLG ‘Havo-profilering’ inmiddels de verbinding gezocht met het hbo (voornamelijk Avans Hogescholen te Breda).

Maar natuurlijk is de geschetste problematiek niet beperkt tot het Norbertuscollege. Er zijn vele havo-scholen in Nederland die op zoek zijn gegaan naar een antwoord op de kwestie. Via literatuuronderzoek, het bijwonen van congressen en participeren aan netwerken, zijn we erachter gekomen, dat het Norbertuscollege nogal achter is gebleven in de ontwikkeling om binnen haar havo-afdeling te anticiperen op bovenstaande uitdagingen. Dit is echter ook een voordeel, want zo kunnen we vooral leren van de scholen die al stappen hebben ondernomen op dit terrein.

Voorbeelden van ‘good practices’ zijn het programma ‘Havisten Competent’ (een netwerk waar inmiddels 31 scholen deel van uitmaken), ‘Helemaal Havo’ van het Picassolyceum uit Zoetermeer, het ‘VHBO’ van het Bonnefanten College te Maastricht enz. De leden van onze PLG worden daarom

uitgezonden naar andere VO-en HO-scholen om zelf op onderzoek uit te gaan en verslag uit te brengen, met als doel om als PLG een programma samen te stellen dat past bij de cultuur van de havo-afdeling van het Norbertuscollege.

In ons onderzoek staat daarom de docent centraal. Uit veel onderzoeken blijkt, namelijk dat de leraar het verschil maakt. Eén van de meest spraakmakende onderwijswetenschappers, John Hattie, zegt op 12 november 2015, in Trouw: "Pas als leraren discussiëren over wat zij doen in de klas, samen lessen voorbereiden en bij elkaar in de klas kijken verbetert het onderwijs op de hele school. In het onderwijs hebben we de neiging om te denken dat iedere leraar overal goed in moet zijn, maar je hebt elkaars kennis, ideeën en advies nodig. Je moet gemeenschappelijke opvattingen creëren over wat groei en vooruitgang is, en samen kijken of je het gewenste effect bereikt."

Dit proces is binnen de PLG 'Havo-profilering' dit schooljaar opgestart en zal hopelijk als resultaat hebben, dat het onderwijs op de havo-afdeling van het Norbertuscollege verbeterd zal worden. Dit doel is er één van de lange termijn. Op de korte termijn willen we als PLG, door middel van onder andere dit onderzoek, antwoord krijgen op de vraag: "Wat kan een docent doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die op een HBO-studie van hem/haar worden gevraagd?". Het antwoord op deze vraag zal uiteindelijk moeten resulteren in een concreet werkdocument, een plan van aanpak voor docenten die werkzaam zijn op de havo-afdeling, waarmee het onderwijs dusdanig zal worden ingericht dat het enerzijds beter aansluit bij de talenten van zijn havoleerlingen en deze leerlingen anderzijds beter voorbereid op het hbo. Hopelijk zal deze toekomstige onderwijsvernieuwing op de havo-afdeling eer doen aan het motto van het Norbertuscollege, "De school die met je meegroeit" en een belangrijke bijdrage leveren aan de ambitie van het Norbertuscollege om een lerende organisatie te zijn die binnen niet al te lange termijn het predicaat excellent zal verdienen, met een duidelijk havo-profiel dat onderscheidend in de regio is en veel leerlingen zal aantrekken.

Onderzoeksorganisatie

Koen Schepers en Dave Kuijpers zijn de docent-onderzoekers. Zij hebben een opdracht gekregen van de directie om de havo-afdeling van het Norbertuscollege opnieuw een gezicht te geven. Omdat zij ook leiding geven aan een professionele leergemeenschap (PLG), PLG 'Havo-profilering', wordt deze betrokken bij het onderzoek. De leden van de PLG zullen in zekere zin zowel onderzoeker als onderzoeksonderwerp zijn. Zo helpen zij Koen en Dave in het verzamelen van informatie en het leggen en onderhouden van contacten, zodat er een netwerk wordt opgebouwd, waar de docent-onderzoekers hun voordeel mee kunnen doen. Aan de andere kant zullen de PLG-leden als havo-docent ook onderzoeksonderwerp zijn, daar zij centraal staan in de hoofdvraag van het onderzoek. Uiteindelijk zullen de betrokken docenten ook in de praktijk aan de slag gaan met de aanbevelingen die in de rapportage zullen verschijnen naar aanleiding van het onderzoek. Zo is de cirkel rond!

Aansluiting in de school

Koen Schepers en Dave Kuijpers zetten met hun onderzoek en PLG het werk voort waarmee in de afgelopen jaren al werd begonnen, door het havo-team onder leiding van afdelingsdirecteur havo, Kees Maas. Het havo-team, kwam destijds helaas niet als PLG van de grond. Eén van de redenen daarvoor was dat de PLG uit teveel leden bestond. Toch heeft het havo-team in die jaren niet stilgestaan en zijn er een aantal nuttige en praktische zaken uit voortgekomen. Zo is er een lijst van leerlingkenmerken samengesteld en zijn er afspraken gemaakt ten aanzien van de toetsing met behulp van het RTTI-model. Deze zaken zullen zeker door de nieuwe PLG 'Havo-profilering'

ondergebracht worden in het nog te schrijven werkdocument havo, waar in de Aanleiding en Context, aan werd gerefereerd.

Probleemstelling

Resultaten literatuurverkenning

Hieronder bespreken we een aantal kernbegrippen, hun onderlinge relatie en verhouding tot ons onderzoek.

Havo & HBO

Leerlingen die naar de havo (hoger algemeen vormend onderwijs) gaan, dienen zich in 5 schooljaren tijd voor te bereiden op een eindexamen. Wanneer ze voor het eindexamen slagen, kunnen ze worden toegelaten op het HBO (hoger beroeps onderwijs), een opleiding die opleidt voor een beroep.. De havo is een unieke opleiding in die zin dat een soortgelijke voorbereidende vorm op hoger onderwijs in het buitenland niet bestaat. Met de hernieuwde aandacht voor excelleren en talentontwikkeling die ingezet is door de vorige minister van OCW, Marja Bijsterveld, kiezen een aantal VO scholen in Nederland er voor een onderwijsconcept of –profiel aan de havo te verbinden (Akkerman K, Nusink F, bron 1.1). Veel van hen richten zich er op de aansluiting havo-HBO te verbeteren. Dit leidde er recentelijk zelfs toe dat het Bonnefanten College in Maastricht haar voormalige havo afdeling omgedoopt heeft tot vhbo: voorbereidend hoger beroeps onderwijs (Baars, Laura van, bron 2.3).

Leerlingkenmerken

Er is al behoorlijk wat onderzoek gedaan met als doel de kenmerken te omschrijven die een havoleerling typeren. Uit het praktijkonderzoek vanuit het Platform Betatechniek (Hamer, R, bron 1.4) blijkt dat o.a. leren door te doen en het contact met de docent zaken zijn die een havoleerling tot hoge prestaties kunnen brengen. Op het Norbertuscollege hanteren we sinds een aantal schooljaren de volgende leerlingkenmerken voor een havist: Wil gezien zijn, is een korte termijndenker, is uitvoerder / doener, heeft een korte concentratieboog en denkt in beelden (naar onderzoek van Y. Kammeijer, docente Frans)

Didactische aanpak voor havoleerlingen

Voortbordurend op de leerlingkenmerken deed het Platform Betatechniek onderzoek naar een didactische aanpak die talentvolle betaleerlingen tot betere prestaties te brengen (Hamer, R, bron 1.4). Ze vonden daarbij 10 didactische uitgangspunten:

1. contact (maken en houden)
2. positieve feedback
3. prikkelen
4. procedurele duidelijkheid
5. toegankelijkheid
6. werken in groepen
7. (cognitief) activeren van leerlingen
8. lesstof (koppeling theorie en praktijk)
9. structuur
10. goed kunnen uitleggen

Excelleren en talentontwikkeling

Synoniemen van dit begrip (zoals onderscheiden en overtreffen) doen er al gauw aan denken dat wanneer er over excellentie of excelleren in het onderwijs wordt gesproken dat het over 'de betere leerling' gaat; hij/zij die uitblinkt. In 2011 heeft minister van OCW, Marja van Bijsterveld getracht deze term, samen met het begrip talentontwikkeling, aan iedere leerling te koppelen (Akkerman, K., Nusink, F, bron 1.1). Iedere leerling heeft zijn eigen kwaliteiten en dient daarop te worden uitgedaagd om talent te ontwikkelen en uit te kunnen blinken.

Profileren

"Havo moet weer een gezicht krijgen" zo prijkte een krantenkop in de Volkskrant van 8-12-2012 (Lindhout, S.). De schrijfster doelde op het feit dat havo vaak gezien wordt als een versimpelde versie van de vwo-opleiding. Dit wordt in onderwijskringen ook wel het 'theezakjesmodel' genoemd. De havoleerlingen verdienen het echter met hun kwaliteiten een passende opleiding te volgen die veel meer is dan dat. Dit onderzoek gaat over havoprofilering: Wat is de profielschets van de havo-opleiding? Wat typeert nu werkelijk een moderne havo?

Competenties en HaCo

Het onderwijsconcept HaCo staat voor: Havisten Competent. Een aantal (inmiddels 33, d.d. 9-12-2015) VO scholen in Nederland werkt samen om dit concept op een kwalitatief hoog niveau te houden. Aanvankelijk draaide het bijbehorende onderwijsprogramma op 9 competenties (Derriks, M. & Vergeer, M.M. bron 1.2). In het onderwijsconcept is het aantal competenties inmiddels teruggebracht naar 5, te weten: 1. Probleemoplossend samenwerken, 2. Het eigen leerproces sturen, 3. Informatievaardigheden ontwikkelen, 4. Routines opbouwen en automatiseren, 5. Beroepshouding ontwikkelen. Tezamen worden deze 5 competenties het 'competentieprofiel' (Knevel, R. & Desain, C. bron 2.1) genoemd. Het is een geheel van ontwikkelbare vermogens die er aan kunnen bijdragen (beroeps)taken adequaat te verrichten.

HaCo scholen hebben samen een onderwijsprogramma opgesteld om havoleerlingen middels deze competenties goed voor te bereiden op de doorstroom naar een HBO-opleiding (Akkerman, K., Nusink, F, bron 1.1).

Competenties en vaardigheden

Een competentie is een vaardigheid of bekwaamheid die je bezit en bestaat uit de volgende drie elementen:

- Kennis & ervaring
- Vaardigheden (Vaardigheden zijn fysieke handelingen waar iemand bedreven in is)
- Talent (Intelligentie; Persoonlijke eigenschappen (kernkwaliteiten); Motivatie)

Praktijkprobleem

De havoleerling met zijn unieke kwaliteiten verdient het een passende vooropleiding voor een HBO-studie te genieten. Nog te vaak wordt de havo-opleiding als een versimpelde versie van een vwo-opleiding gezien en helaas ook zo ingericht. Waar het Norbertuscollege de afgelopen jaren veel aandacht heeft besteed aan het ontwikkelen van de afdeling VWOplus en diverse 'excellentieprogramma's', lijkt de ontwikkeling op de havo wat stil te hebben gestaan. In het tevredenheidsonderzoek wat vorig schooljaar onder leerlingen van het Norbertuscollege is gehouden, geven havoleerlingen ook aan dat ze zich achtergesteld voelen t.o.v. vwo-leerlingen als het gaat om onderwijsontwikkelingen en bijbehorende mogelijkheden (Hekkert, M, bron 1.5).

HBO's vragen om een specifiek soort vooropgeleide studenten, namelijk 'intelligente doeners' die zich verder willen bekwamen om een beroep uit te kunnen gaan voeren (Derrick, M. & Vergeer, M.M bron 1.2) . Teveel van deze studenten vallen uit tijdens de eerste jaren van hun HBO-opleiding. Dit duidt erop dat de aansluiting havo-HBO niet goed genoeg is (De Vries e.a., 2015). Dit is een landelijk probleem en geldt ook voor leerlingen van het Norbertuscollege.

Wij, de onderzoekers, stellen dat de 2 bovenstaande problemen onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden: Wanneer de havo-opleiding voldoende ontwikkelt en voldoende ingericht is om tegemoet te komen aan de behoeften van leerlingen die door willen stromen naar het hoger beroepsonderwijs, zullen de havisten de benodigde studievaardigheden sterker ontwikkelen en een bewustere studiekeuze maken. *We kiezen er dan ook voor om ons te richten op het verbeteren van de onderwijspraktijk op de havo.* Het spreekt voor zich dat de verbinding met het HBO daar onlosmakelijk aan is gekoppeld.

Aanpak

Onderzoeksdoel

Vakdocenten van het Norbertuscollege hebben afspraken gemaakt over een te volgen onderwijsprogramma waarin ze de leerlingen van havo 3, 4 en 5 helpen met het ontwikkelen van competenties die het HBO van hen vraagt.

Onderzoeksvragen

Hoofdvraag:

Wat kan een docent doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die op een HBO-studie van hem/haar worden gevraagd?

Deelvragen

Welke competenties worden er in het HBO van een student gevraagd?

Op welke leerlingkenmerken moeten docenten zich richten om competentie-onderwijs te kunnen geven?

Aan welke competenties wordt op het Norbertuscollege al voldoende aandacht besteed?

Welke competenties zijn onderbelicht op het Norbertuscollege?

Op welke manier kunnen de onderbelicht competenties op het Norbertuscollege worden geïntroduceerd?

Welk gedrag dient een docent te laten zien om competentie-onderwijs te kunnen geven?

Onderzoeksmethoden

Om op bovenstaande onderzoeksvragen antwoorden te vinden, zullen we op de volgende wijze gegevens verzamelen:

- dataverzameling middels interviews oud-leerlingen Norbertuscollege
- dataverzameling middels vragenlijsten voor de leden van de PLG 'havo in beweging'
- literatuuronderzoek

In onderstaande tabel staat een overzicht van onderzoeksmethoden per deelvraag en een globale planning.

Vraag	Activiteit	Planning
Wat kan een docent doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die in het HBO van hem/haar worden gevraagd?	Analyse antwoorden op deelvragen	april/mei 2016
Welke competenties worden er in het HBO van een student gevraagd?	literatuuronderzoek; interviews medewerkers hogescholen*	januari/februari /maart 2016
Op welke leerlingkenmerken moeten docenten zich richten om competentie-onderwijs te kunnen geven?	literatuuronderzoek; interviews medewerkers hogescholen & collega's Norbertuscollege *	idem
Aan welke competenties wordt op het Norbertuscollege al voldoende aandacht besteed?	literatuuronderzoek; interviews medewerkers hogescholen & collega's Norbertuscollege*	idem
Welke competenties zijn onderbelicht op het Norbertuscollege?	literatuuronderzoek; interviews/vragenlijst medewerkers hogescholen & collega's Norbertuscollege*	idem
Op welke manier kunnen deze onderbelichte competenties op het Norbertuscollege worden geïntroduceerd?	literatuuronderzoek; interviews/vragenlijst medewerkers hogescholen & collega's Norbertuscollege*; Pilots in lessen van collega's PLG Norbertuscollege	Jan-mei 2016
Welk gedrag dient een docent te laten zien om competentie-onderwijs te kunnen geven?	literatuuronderzoek; interviews hogescholen; Pilots in lessen van collega's PLG Norbertuscollege	januari/februari /maart 2016

Resultaten

Dataverzameling interviews met oud-leerlingen Norbertuscollege

John Hattie bestudeerde veel onderzoeken met de hoofdvraag: Wat werkt nou echt als je wilt dat leerlingen op school beter presteren? "Pas als je als leerkracht heel goed weet wat een leerling wel en niet weet, kun je hem effectief nieuwe dingen leren. Het betekent dat je als leraar heel goed moet luisteren, en veel ruimte moet creëren voor groepsdiscussies en deze vooral niet willen sturen. Niet omdat wat leerlingen te melden hebben per definitie super-interessant is, maar omdat je er dan achter komt of wat jij als leerkracht wilde overbrengen ook daadwerkelijk is geland, of er vooruitgang is geboekt." (Hattie, J, bron 2.2)

We beschouwen de interviews met onze oud-leerlingen om bovenstaand inzicht van John Hattie als zeer waardevol. Zij zijn de personen met de ervaring die het meest aan de onderzoeksvragen raakt; Ze hebben het havo-onderwijs op het Norbertuscollege en de daarop volgende wereld van het HBO onlangs meegemaakt.

Op vrijdag 1 april 2016 nodigden we een groep van 17 oud-leerlingen uit voor een 'terugkommiddag'. We stelden een aantal interviewvragen op die een inleiding vormen op de onderzoeksvragen. Onderzoekers Dave Kuijpers en Koen Schepers werden gesteund door Floran Groffen, collega van het Norbertuscollege en lid van de PLG 'havo in beweging'. Alle interviews zijn met een camera opgenomen. Alle verkregen antwoorden staan in de tabellen hieronder samengevat, voorzien van een kolom 'kernwoorden'. Op basis van de kernwoorden is steeds per deelvraag een korte samenvatting geformuleerd. Deze wordt later verwerkt in de conclusie.

Inleidende vragen

Hoe zou je de manier omschrijven waarop je wordt onderwezen op het HBO (klassikaal, projectgestuurd, college, op afspraak)?

Tabel 1.1	Onderwijs op het HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Op de havo waren docenten gemiddeld gezien beter. Wordt in eerste instantie een beetje behandeld alsof je nog op de havo zit (havo 6). Sommige leraren controleren nog huiswerk. Huiswerk niet af, dus niet welkom!	VO docenten beter HO docenten variëren in strengheid
Janneke, Lieke, Casper	Veel afwisseling, hoor- en werkcolleges Veel zelfstandigheid, weinig contacturen Docenten wisselen van lokaal, studenten blijven zitten Hoorcolleges worden verwerkt in een studiewerkgroep Kleine groepen (max. 12 studenten) Projecten van 10 weken	Hoor- en werkcollege Zelfstandigheid hoog Studiewerkgroepen Projecten
Lars & Collin	Lessen ondersteunen in de loop der jaren steeds meer de projecten Kleine projectgroepen (3/4p) Veel zelf uitzoeken Cursussen, lessen niet verplicht Bij grotere studies meer hoorcolleges	Lessen ondersteunen projecten Zelfstandigheid hoog Lessen niet verplicht Hoorcollege
Milou & Laura	Hoorcolleges (4 klassen) & werkcolleges (klas verdeeld in 4 groepen) Blokken van 10 weken pabo: klassikale lessen, veel praktijkgericht	Hoor- en werkcollege Klassikale lessen Praktijkgericht
Valesca & Rona	Leervakken: hoorcolleges (theorie) & werkcolleges (theorie aan praktijk koppelen) (20p) Projecten, jaar 1/2/3: docent & handleiding, gestructureerd. Jaar 4: Alleen onderzoeksopdracht, zelf plannen enz. Samenhang leervakken & projecten Meer interactie Docenten zijn meer gelijken 10 weken werken rondom 1 thema	Hoor- en werkcollege Projecten Groeiende mate zelfstandigheid Lessen ondersteunen projecten Interactie Thema-onderwijs Docenten zijn gelijken
Joost & Martin	Even wennen/omschakelen. Veel vrijheid. Lessen niet verplicht. Veel samenwerken. Projecten. Lessen: theoretische achtergrond. Om goed samen te kunnen werken, moet je elkaar ook leren kennen. Elkaar aanvoelen; neuzen dezelfde kant op. Zorg dat de sfeer goed is.	Zelfstandigheid hoog Lessen niet verplicht Lessen ondersteunen projecten Investeren in '(samen)werksfeer'

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Het onderwijs op een hogeschool wordt doorgaans o.b.v. 3 organisatievormen geregeld:

-hoorcolleges; waarbij soms meerdere klassen (van ieder 20-30 studenten) samenzitten en college volgen. Er vindt soms enige interactie plaats met de docent

-werkcolleges; waarin de leerstof uit hoorcolleges vaak gekoppeld worden aan praktijkopdrachten of verwerkingsopdrachten. Er wordt meestal gewerkt in subgroepen per klas (van ieder 3 – 6 studenten).

-projecten; waarbij de colleges vaak ondersteunend zijn voor de thema's.

Er wordt een groot beroep gedaan op zelfstandigheid. De docenten behandelen de studenten meer als gelijken.

Hoe zou je de manier omschrijven waarop je begeleid wordt op het HBO (mentor, tutor, samenwerken)?

Tabel 1.2	Begeleiding op het HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Begeleiding niet op alle scholen/opleidingen hetzelfde. Leerlingen kunnen hierover meepraten, want zijn aan hun tweede studie bezig. Mentor/studieloopbaanbegeleider (Avans, op andere scholen is dit niet) houden goed vinger aan de pols. "Fontys, één grote ramp!" 'Osiris' (leerlingvolgsysteem)	Verschil studies Mentor/studieloopbaanbegeleider Leerlingvolgsysteem
Janneke, Lieke, Casper	Studieloopbaanbegeleider op aanvraag Eerste blok, meer begeleiding Tweede blok, meer zelfstandigheid Werken met studieplanners (schema's), geen huiswerk, zelf plannen Les van studiebegeleider (informeel contact)	Studieloopbaanbegeleider 1 ^e blok meer begeleiding Studieplanners Geen huiswerk Informeel contact
Lars & Collin	Aangewezen SLBer voor 4 jaar Portfolio over studievoortgang bijhouden & bespreken (reflecteren) Intensiteit begeleiding sterk studie- en persoonsafhankelijk Begeleiding ook door vakdocent	Studieloopbaanbegeleider Portfolio voortgang Persoonsafhankelijk Vakdocent
Milou & Laura	Studieloopbaancoach/begeleider per leerjaar, geeft ook les en is makkelijk te bereiken	Studieloopbaanbegeleider Geeft ook les
Valesca & Rona	1 ^e jaar: SLBer, spreken op afspraak-2 ^e jaar e.v. SLBer (zonder afspraak) als contactpersoon en belangrijke afspraken (stageplek enz.)	Studieloopbaanbegeleider
Joost & Martin	Goede begeleiding Powerpoints staan online. Bepaalde richtlijnen. Eerste drie weken bij het project begeleiding van een tutor en ouderejaars student. Meestal pas ingrijpen wanneer het leed al geschied is.	Powerpoints online Richtlijnen Begeleiding tutor (ouderejaars) begin

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De meeste begeleiding mag een student in het HBO van een zogenaamde 'studieloopbaanbegeleider' verwachten. Dit is een persoon waar de student vaak ook les van krijgt. Deze persoon is meestal goed te bereiken in het gebouw en de intensiteit van contact is sterk afhankelijk van de behoefte van de student en studieloopbaanbegeleider.

Bij sommige studies wordt nu en dan gebruik gemaakt van ouderejaars tutoren die de nieuwe studenten begeleiden bij bijvoorbeeld een eerste project. Studenten mogen ook op de begeleiding van hun vakdocent rekenen.

Hoe wordt het schooljaar ingedeeld?

Tabel 1.3	Indeling schooljaar	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Hangt per academie af. Meestal 4 blokken. Begin van het jaar (kick-off college), wordt uitleg gegeven over hoe, wat, waar, wanneer, met wie, waarom. Projecten (10 weken). Vakken/colleges sluiten aan bij de projecten.	4 blokken Kick-off Projecten Lessen ondersteunen projecten
Janneke, Lieke, Casper	Vier blokken, tien weken, zeven/acht 'lesweken', drie/twee weken tentamens, Projecten soms gekoppeld aan een vak	4 blokken 2 weken toetsen Lessen ondersteunen projecten
Lars & Collin	4 x 10 weken steeds andere vakken week 10: herkansingen afgelopen jaren, assessments & opdr. inleveren	4 blokken inleverweek
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	4 blokken van 10 weken	4 blokken
Joost & Martin	10 weken voor een project. 4 projecten (10 weken) of 2 projecten (20 weken). Opdrachten voor bedrijfsleven. Veel tijd nodig om bedrijf te leren kennen. Gastcolleges door mensen met ervaring uit de maatschappij (bedrijfsleven). Leer je meer van dan uit het boek.	4 blokken Projecten per 1 of 2 blokken Gastcolleges

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Bij alle ondervraagden bestaat een schooljaar uit 4 blokken van 10 weken waarin de laatste 2 (of soms) 3 weken toetsen worden afgenomen. Meestal is week 9 de toetsweek en week 10 de week voor herkansingen en het inleveren van opdrachten die voortkomen uit een project. Een project kan meer dan 1 blok beslaan.

Op welke manier word je getoetst?

Tabel 1.4	Toetsing	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Tentamens, project Speciaal vak gericht op vaardigheden (21st century skills?) BCV (beroepscommunicatieve vaardigheden) Competentieontwikkeling (buiten school) Presentaties	Tentamens Projecten Vaardigheden Competenties Presentaties
Janneke, Lieke, Casper	Weinig tentamens Praktijkopdrachten Taaltoets Punt voor SLB (studieloopbaanbegeleiding) Stage Meer inzicht dan kennis Veel 'verdiepender' 60 studiepunten te behalen voor propedeuse, soms moeten deze punten ook behaald zijn om naar het tweede jaar te kunnen	Tentamens Praktijkopdrachten Taaltoets SLB Stage Inzicht Verdieping 60 EC's
Lars & Collin	60 EC's per jaar 1,5u per toets bv: 700 pagina's leren, 20 vragen, 1 EC vrije studiepunten: zelf in te vullen zaken HBO veel meer zelfstudie	60 EC's Toets 1,5u Veel leeswerk Vrije EC's Zelfstudie
Milou & Laura	Pabo: 7/8 tentamens in 1 week verslagen	Tentamenweek Verslagen
Valesca & Rona	Week 8: tentamens; 9 mondelingen; 10 herkansingen (ieder vak 1x herkansen per jaar). HBO-leerlingen hebben de herkansingen hard nodig om het verschil havo-HBO te overbruggen	Tentamens Mondelingen Veel herkansingen
Joost & Martin	Tentamens (veel meerkeuzevragen). Je leert meer van discussies (contact tussen leraren en studenten). Aan de slag met een casus (simulatie). Plan ontwerpen. Argumenten aandragen. Onderbouwing van je plan erg belangrijk.	Tentamens (MC) Discussies Simulatie Onderbouwing

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Er bestaat een variatie aan toetsvormen waarbij er 60 EC's per schooljaar zijn te verdienen. Deze zijn te behalen middels tentamens, praktijkopdrachten, verslagen, projecten en presentaties. Centraal hierbij staat het verantwoorden van de beheersing van competenties en vaardigheden. Bij tentamens wordt meer inzicht en verdieping getoetst dan basiskennis. Iedere toets mag 1x per jaar worden herkanst.

Hoe gaan de studenten op het HBO onderling met elkaar om?

Tabel 1.5	Sociale omgang HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Bijna altijd samenwerken en je weet eigenlijk van tevoren niet met wie je samenwerkt. Grote verschillen tussen instelling/motivatie/houding. Lastig wanneer je met iemand bij wie dit tegenvalt moet samenwerken. Op een volwassen manier over het algemeen. Toch blijven er mensen die buiten de groep vallen.	Samenwerken Verschillen motivatie Moeite ongemotiveerde student
Janneke, Lieke, Casper	Minder klassikaal contact Meer acceptatie Meer toegankelijkheid Pesten is niet zo meer aan de orde	Minder klassikaal contact Acceptatie Toegankelijk Minder pesten
Lars & Collin	-	-
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	Vooraf jaar 1 & 2: projectgroepen van +/-6p Meer acceptatie en samenwerking Volwassen houding richting elkaar Duidelijk rolverdeling in groepswork Samenwerkingscontracten opstellen	Projectgroepen Acceptatie Samenwerking Volwassen Rolverdeling groep Contracten
Joost & Martin	Op het VO veel bezig met de groep; je wilt erbij horen. Op het HO doet ieder meer zijn ding (men is een individu). Studenten laten elkaar meer in hun waarde.	Individu In waarde laten

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Studenten spreken uit dat de omgang van studenten onderling zich kenmerkt door een ruime mate van acceptatie. Ze zetten dit dan vooral af tegen de omgangsvormen in het middelbaar onderwijs. Studenten gedragen zich volwassener door medestudenten meer in hun waarde te laten. Dat leidt nu en dan ook nog wel tot problemen in de samenwerking. Dit wordt ondervangen door het opstellen van zogenaamde samenwerkcontracten, waarbij de rol van iedere deelnemer wordt vastgelegd. Bij een aantal studies is men gewoon elkaar aan te spreken op gedrag dat afwijkt van de afspraken.

Hoe verloopt de communicatie op het HBO (student-organisatie; student-docent; studenten onderling)?

Tabel 1.6	Communicatie HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Via 'Osiris'. Studieloopbaanadviseur/mentor. Decaan is er ook voor persoonlijke problemen en is dus tevens een soort counselor enz.	Leerlingvolgsysteem Studieloopbaanbegeleider Mentor Decaan (=counselor)

Janneke, Lieke, Casper	-	-
Lars & Collin	Docenten via mail	Mail (docent)
Milou & Laura	Docenten via mail Sommige docenten via mobiele telefoon (ook bellen) Medestudenten via appgroep	Mail (docent) Bellen mobiel Whats'app
Valesca & Rona	Studenten onderling: groepsapp Docenten: mailen (en later meer whatsapp) Buddysysteem: -buddy weet waarom iemand afwezig is enz. -elkaar motiveren om aanwezig te zijn -elkaar vragen te stellen	What's app Mail (docent) Buddysysteem
Joost & Martin	Studenten moeten hulp zelf vragen. Wanneer je geen hulp wil, dan heeft het geen zin. Verplichte gesprekken aan het eind van een blok met iemand van Human Resource. Informeler contact.	Student vraagt zelf om hulp Verplichte gesprekken 'human resource' Informeel

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Het contact tussen de docent en student verloopt onder alle respondenten in ieder geval via email. Meestal reageren docenten binnen een dag. Enkele studenten hebben de mobiele telefoonnummers van hun docent. Er wordt dan vaak gecommuniceerd met tekstberichten via What'sapp. Het meeste contact is er met de studieloopbaanbegeleider. De decaan neemt meer de rol aan van een counselor.

Studenten onderling communiceren meestal onderling met tekstsberichten via What'sapp. Bij een aantal studies wordt gebruik gemaakt van een zogenaamd 'buddysysteem'. Vanaf studiejaar 1 worden tweetallen gevormd van studenten. Je wordt geacht van elkaar op de hoogte te blijven w.b. aanwezigheid, studievoortgang enz. Dit is meer een informele afspraak, studenten ervaren echter veel baat bij deze omgangsvorm w.b. motivatie en studeerhulp.

Van welke ICT-vaardigheden wordt verwacht dat je deze beheerst?

Tabel 1.7	ICT-vaardigheden	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Statistiek invoeren in speciale programma's. Word (automatisch literatuurlijst maken) Excel	Statistiek verwerken WORD EXCEL
Janneke, Lieke, Casper	Basiskennis van Word, Powerpoint (of Prezi) Vak over zoeken in databases Specifieke softwarecursussen (bijv. digibord) Studiepunten voor informatievaardigheden. APA-normen	WORD PPT / PREZI Specifieke software EC's infovaardigheid APA
Lars & Collin	Afhankelijk vd opleiding EXCEL, WORD prezi, ppt (=basis) Aanleveren in pdf	Afhankelijk van opleiding WORD EXCEL PPT / PREZI PDF aanleveren
Milou & Laura	-	-

Valesca & Rona	-	-
Joost & Martin	Device moet voor iedereen toegankelijk zijn. Het mag niet leiden tot tweedeling (arm/rijk). Valkuil: laptop > meer afleiding. Norbertus intranet i.p.v. direct op internet. Concentratie is erg belangrijk. Ben blij dat ik met boeken ben opgegroeid!" ICT-vaardigheden wel belangrijk.	Device voor iedereen Laptop leidt af NC alleen intranet Concentratie

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Van de volgende ICT-vaardigheden wordt basiskennis verwacht: WORD, EXCEL, PPT, Prezi. Er wordt vaak gevraagd om documenten in PDF aan te leveren. Buiten deze basis ICT-vaardigheden bestaat er per studie specifieke software waarvoor cursussen worden aangeboden.

Deelvragen

Deelvraag 1: Welke competenties worden er in het HBO van een student gevraagd?

Tabel 1.8	Competenties HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Kritisch Denken Creatief denken Samenwerken Communiceren Probleemgericht werken	Kritisch Denken Creatief denken Samenwerken Communiceren Probleemgericht werken
Janneke, Lieke, Casper	Veel presenteren Argumenteren Discussiëren (komt op NC terug bij MAW) Zelfregulering Competentieboek? Communiceren Computational thinking Intrinsieke motivatie enorm belangrijk Bronvermelding Kritisch denken	Presenteren Argumenteren Discussiëren Zelfregulering Communiceren Computational thinking Intrinsieke motivatie Bronvermelding Kritisch denken
Lars & Collin	Zelfstandig kunnen werken Plannen Van alles wat nodig; per opleiding verschillend Presenteren van projecten Creativiteit in projecten na uitleg basis lessen	Zelfstandigheid Plannen Presenteren Creatief denken
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	SPH: samenwerken & communiceren; sociale en culturele vaardigheden; reflecteren Reflecteren (m.n. kritisch!) mag op de havo meer aan bod komen. Besef maatschappelijke verantwoordelijkheid (ethiek). Creatief denken/out of the box denken.	Samenwerken Communiceren Reflecteren Maatschappelijke verantwoording Creatief denken Kritisch denken

	TP: Communiceren, samenwerken in projecten; kritisch denken: alles moet worden onderbouwd; probleemoplossend vermogen (onderzoeksvaardigheden); professionaliseren; reflecteren (vakreflectie, periodereflexie, jaarreflectie, reflectiegesprek, intervisies, vooral <u>onderling</u> & ook met docenten) heeft ontzettend geholpen met de vraag: wie ben ik & wat kan ik.	Onderzoek doen Professionaliseren
Joost & Martin	Samenwerken Probleemgericht werken Kritisch denken Creatief denken	Samenwerken Probleemgericht werken Kritisch denken Creatief denken

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De volgende competenties werden het meest genoemd:

Kritisch denken, samenwerken, presenteren, creatief denken, probleemgericht werken.

Deelvraag 2: Aan welke competenties wordt op het Norbertuscollege al voldoende aandacht besteed?

Tabel 1.9	Competenties op NC	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Creatief denken (bij Nederlands; creatief schrijven) PWS (samenwerken)	Creatief denken Samenwerken
Janneke, Lieke, Casper	-	-
Lars & Collin	Presentaties geven	Presenteren
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	SPH: PO EC stimuleerde creatief denken, zou veel meer mogen! SPH: MAW: besef maatschappelijke verantwoordelijkheid komt heel vaak terug TP: nauwelijks, communiceren werd niet aangeleerd, gebeurde 'vanzelf'	Creatief denken Maatschappelijke verantwoordelijkheid Communiceren
Joost & Martin	M&O; eigen bedrijfje oprichten (veel keuzevrijheid) Scheikundeproject	Eigen bedrijf oprichten Scheikundeproject

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De volgende competenties werden genoemd:

Creatief denken, samenwerken en presenteren. Hierbij moet de opmerking worden geplaatst dat de mate waarin deze vaardigheden aan bod kwamen op het Norbertuscollege in schril contrast staat met wat er op het HBO wordt gevraagd.

Deelvraag 3: Welke competenties zijn onderbelicht op het Norbertuscollege?

Tabel 1.9	Onderbelichte competenties NC	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Samenwerken Kritisch Denken, leraar kauwt teveel voor. Wat de leraar zegt is zo! Leerlingen met natuurprofiel lijken het makkelijker af te gaan (bij bedrijfskunde). Zij hebben al veel praktijk gehad	Samenwerken Kritisch denken N-profiel meer praktijk gehad
Janneke, Lieke, Casper	Samenwerken (controle uit handen geven door docent, meer leerlinggestuurd) Leren plannen en jezelf daaraan houden Leren presenteren Meer activerende werkvormen	Samenwerken Plannen Presenteren Activerende didactiek
Lars & Collin	ICT: Prezi, WORD gebruiken, bronnen juist vermelden, hulpbronnen Zelfstandig werken	ICT-vaardigheden Zelfstandig werken
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	Kritisch reflecteren komt absoluut niet aan bod Communiceren: Hoe gaan we met elkaar om? Hoe geven we feedback? Hoe kun je van elkaar leren? Hoe ontvang je feedback? Het past wel bij de leeftijd van middelbare scholieren om hierover te leren. Consequenties van gedrag benoemen door te reflecteren. Samenwerken: Taakverdelen, wérkelijk samenwerken, verschillende rollen	Reflecteren Communiceren Feedback geven Samenwerken, rolverdeling
Joost & Martin	-	-

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De volgende competenties werden het meest genoemd:

Samenwerken, kritisch denken, zelfstandig werken. Hierbij moet de opmerking worden geplaatst dat de antwoorden op deze vragen niet mogen suggereren dat de andere competenties wél in voldoende mate zijn verwerkt in het onderwijs op het Norbertuscollege. Het zijn de genoemde competenties waar het Norbertuscollege als eerste meer aandacht aan zou moeten besteden.

Deelvraag 4: Op welke manier kunnen deze onderbelichte competenties op het Norbertuscollege worden geïntroduceerd?

Tabel 1.10	Introductie onderbelichte competenties	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Leerlingen zelf meer initiatief laten nemen (zelf keuzes	Keuzemogelijkheden

	maken in wat en hoe) ICT-cursussen (Word bij Nederlands, bronnen verwerken/citeren/annoteren enz.)	ICT-cursussen
Janneke, Lieke, Casper	-	-
Lars & Collin	Mentorlessen lenen zich goed om ICT-vaardigheden te ontwikkelen Meer 1 op 1 gesprekken	ICT-vaardigheid in mentorles 1 op 1 gesprekken
Milou & Laura	--	-
Valesca & Rona	Bij de vakken ML en LVB kan aandacht besteed worden aan "wie ben je/wat kun je?" Samenwerken kan binnen ieder vak geïntegreerd worden Op andere VO's werd al vanaf klas 2 meer aandacht besteed aan LOB; deze leerlingen wisten in klas 5 al veel beter wat ze wilden! Op NC twijfelde iedereen nog in klas 5... Maatschappelijke stage herintroduceren. 1 op 1 evalueren Nadenken stimuleren	Jezelf leren kennen als thema (LVB) Samenwerken LOB vervroegen Maatschappelijke stage Evalueren Reflecteren
Joost & Martin	-	-

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Het onderwijs op het Norbertuscollege zou zo moeten worden ingericht dat er meer aandacht is voor basis ICT-vaardigheden. Een goed moment daarvoor zou de bestaande mentorles zijn. Ook moet er meer aandacht komen voor de 1 op 1 gesprekken, omdat hier sturing en begeleiding kan worden geboden voor de onderwijsvoortgang, -carrière en loopbaanoriëntatie. Persoonsontwikkeling en 'jezelf leren kennen' zou een centraal thema moeten worden.

Deelvraag 5: Welk gedrag dient een docent te laten zien om competentie-onderwijs te kunnen geven?

Tabel 1.11	Gedrag docent competentie-onderwijs	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	Meneer Van Boxtel was realistisch (meer begrip, meer interactie) Ruimte geven, laat leerlingen wat losser, meer vertrouwen Discussies laten voeren. Leerlingen leren ook veel van elkaar	Begrip Interactie Loslaten Ruimte Vertrouwen Discussies Leren van elkaar
Janneke, Lieke, Casper	-	-
Lars & Collin	Mentor als motivator wanneer dit nodig is	Motiverende mentor
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	-	-
Joost & Martin	Mediawijsheid	Mediawijsheid

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De volgende kernwoorden komen boven: Begrip, interactie, motiveren en vertrouwen.

Samenvattende vragen

Wat heeft het NC er aan bijgedragen dat je goed voorbereid bent op het onderwijs op een HBO?

Tabel 1.12	Bijdrage NC aan voorbereiding HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	M&O	M&O
Janneke, Lieke, Casper	MAW Signaalwoorden Nederlands Goede sfeer	MAW Signaalwoorden Nederlands Goede sfeer
Lars & Collin	Mentoren en vakdocenten bieden veel steun en staan voor je klaar Leerstof is moeilijker dan de examens	Bereidheid tot helpen Moeilijke leerstof tov tentamens
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	Het kunnen aanbrengen van structuur; aanwezigheidsplicht, op tijd moeten zijn, verantwoording afleggen	Structuur Aanwezigheidsplicht Verantwoorden
Joost & Martin	Niet zoveel... We hebben het vooral zelf gedaan.	Niet zoveel

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

De antwoorden op deze vraag lopen sterk uiteen. Enkele studenten herinneren zich een vak waarde de werkwijze deed denken aan de werkwijze op hun vervolgstudie. Hierbij worden de vakken 'mens en organisatie' (vanwege de opdracht van het opzetten van een eigen bedrijfje) en 'maatschappijwetenschappen' (vanwege de discussies en de 'meerdere waarheden') genoemd.

Andere studenten benoemen meer zaken uit de werksfeer op de middelbare school. Zij vonden in het Norbertuscollege een school met een gezellige (veilige) sfeer en hebben een grote bereidheid tot hulp (in brede zin) van docenten ervaren. Sommigen geven aan veel baat te hebben gehad bij de structuur (vast lesrooster, aanwezigheidsplicht enz.) die de school biedt.

Weer anderen zien niet duidelijk dat het Norbertuscollege op enige constructieve wijze heeft bijgedragen aan de voorbereiding op het HBO.

Wat kan het Norbertuscollege leren van de manier waarop het onderwijs op de HS wordt geboden?

Tabel 1.13	Wat NC kan leren van HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden

Marcel & Christel	“Op de middelbare was ik echt nog een kind. Je bent volop in ontwikkeling. Rijping van de leerling. Een langere brede vorming” (DK: havo 6?) Meer voorlichting! Meeloopdagen/Proefstuderen moeten verplicht worden.	Tijd voor vorming Voorlichting LOB Meeloopdagen Proefstuderen
Janneke, Lieke, Casper	Filosofie Kritisch en Creatief Denken als vak? Discussiëren Projecten	Filosofie Kritisch en Creatief denken als vak Discussiëren Projecten
Lars & Collin	-	-
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	Verantwoordelijkheid voor huiswerk maken: laten zien waarom het nuttig is om iets te doen. Naast strafmaatregelen ook het goede gesprek. Inzien waarom het nuttig is. Samenwerken & communiceren, dit doe je nl. niet alleen op school Kritisch reflecteren	Nut doen inzien Goede gesprekken naast straf Samenwerken Communiceren Reflecteren
Joost & Martin	Meer vrijheid (maar kan een II. van 14/15 deze vrijheid aan?) Opdrachten uitvoeren waarbij er geen goed of fout antwoord mogelijk is. Gast sprekers Zelfkennis (levensbeschouwing uitbreiden)	Vrijheid Meerdere waarheden Gast sprekers Zelfkennis (LVB)

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Het Norbertuscollege moet in het curriculum meer aandacht hebben voor de persoonsvorming en loopbaan oriëntatie. De antwoorden op deze vraag wijzen opnieuw in de richting van verhoogde aandacht voor een aantal competenties. Hierbij worden genoemd: Samenwerken, kritisch denken, creatief denken en (zelf)reflectie.

Wat kan een docent op het Norbertuscollege doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die op een HBO-studie van hem/haar worden gevraagd?

Tabel 1.14	Wat docent op NC kan doen ter voorbereiding HBO	
Respondenten	Antwoord	Kernwoorden
Marcel & Christel	-	-
Janneke, Lieke, Casper	Meer samenwerkvormen Meer afwijken van het reguliere onderwijs (excursies, projecten, extra aanbod), zodat het onderwijs op de havo niet zoveel afwijkt van dat van het vwo.	Samenwerkvormen Afwijken regulier onderwijs Gelijkheid havo-vwo
Lars & Collin	Beter voorbereiden ICT vaardigheden (bestaan van functies in WORD, EXCEL, prezi) Meer doelen aangeven van het leren	ICT-vaardigheden Doelen leren
Milou & Laura	-	-
Valesca & Rona	Individuele gesprekken aangaan Individuele aandacht, ook voor stillere personen Creëren veilig leerklimaat (bv: geen vaste plaatsen, zelf	Individuele aandacht Veilig leerklimaat

Dataverzameling middels vragenlijsten voor de leden van de PLG 'havo in beweging'

Tijdens de PLG bijeenkomst van dinsdag 17 mei 2016 presenteerden een aantal PLG-leden hun bevindingen naar aanleiding van hun bezoek aan een aantal scholen waar sprake was van onderwijsvernieuwingen op de havo afdeling. Voorbeelden daarvan waren het Cambreurcollege te Dongen waar men ervaringen heeft met het programma HACO¹, het OLV-lyceum te Breda waar de havisten komend schooljaar met '20-80 learning'² worden geconfronteerd, het Odulphuslyceum te Tilburg waar de 'nieuwe havo'³ in het leven is geroepen en het Picassolyceum te Zoetermeer dat het project 'Helemaal Havo' in het leven werd geroepen. Na afloop van de bijeenkomst legden we onze PLG-leden onderstaande vragenlijst voor om te kijken welke nieuwe manier van onderwijzen hen het meest geschikt leek om als uitgangspunt te nemen om op het Norbertuscollege te bouwen aan een vernieuwde havo-afdeling.

Het was tevens ons doel, als onderzoekers en kartrekkers van de PLG, om erachter te komen wat er bij onze PLG leeft, zodat we hier rekening mee konden houden bij het schrijven van onze aanbeveling aan de directie. Deze aanbeveling moet volgens ons namelijk geen voorgekookt plan worden van ons als onderzoeksduo, maar de meerderheid van onze PLG zou zich in deze aanbeveling moeten kunnen herkennen, zodat de PLG-leden, waarvan zal worden verwacht dat zij uiteindelijk het nieuwe onderwijs mede vorm zullen geven en uitvoeren, zich eigenaar zullen voelen van de 'nieuwe beweging' op de havo-afdeling van het Norbertuscollege. Alleen dan heeft volgens ons de vernieuwing kans van slagen. De Amerikaanse expert op dit gebied Richard DuFour beschrijft een PLG als een cyclisch proces, waarin leiders en docenten gezamenlijk werken. Eén van de drie grote ideeën van een PLG is volgens hem: "Focus op gezamenlijkheid: wij werken gezamenlijk om dit fundamentele doel te bereiken."⁴

De enquêtevragen

A. Onze PLG heeft als doel het onderwijs op de havo-afdeling te vernieuwen. Uit bijdragen van collega's (onderzoek Koen & Dave, presentaties collega's enz.) blijkt dat er veel mogelijkheden bestaan waarmee het onderwijs vernieuwd kan worden. Welke mogelijkheid/mogelijkheden spraken jou het meest aan. Leg uit waarom.

Tabel 2.1 Aansprekende onderwijsvernieuwingen		
Res-pondent	Antwoord	Kernwoorden
1.	De Nieuwe Havo. Het geheel blijft heel dicht bij ons eigen onderwijs. Vergeet niet dat we heel veel goede dingen in huis hebben. Er wordt duidelijk ingezet	Nieuwe Havo, veel goede dingen in eigen huis, 'van-8- tot- 5-

¹ <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1106388/2010/06/02/Havo-is-geen-VWO-maar-dan-makkelijker.dhtml>

² <http://www.20-80learning.nl/>

³ <http://www.odulphus.nl/nieuweleerlingen/havo-onderwijs-op-maat>

⁴ DuFour, R., & DuFour, R. (2010). The role of professional learning communities in advancing 21st century skills. 21st century skills: Rethinking how students learn, 77-95.

	<p>op de eigenheid van de havo-leerling. Er is een beperkt aantal uitgangspunten. Het komt geheel ten goede van de havo-leerling. De instelling die wordt ge-eist van de leerlingen wordt ook ge-eist van de docent. Er is ruimte voor een "van acht tot vijf"-cultuur. Het geheel kan in gematigd tempo worden ingevoerd maar kan alleen van de grond komen als de docenten er hun schouders onder zetten. De relatie tussen leraar en leerling, het vertrouwen enz geven een andere verandering dan de onderwijsinhoudelijke zaken.</p> <p>Benodigheden: Een enthousiast team van docenten die de havo-leerling hoog in het vaandel hebben, maar die zeker ook oog hebben voor de brugklassers en voor vwo-ers en voor vwo-plussers. Het kan en mag dus niet zo zijn dat er een aparte school in de school ontstaat. Bij het formeren van de lessenverdeling moet duidelijk zijn wie in klas h2 en h3 enz. les willen geven en het moet en mag niet zo zijn dat in die groepen docenten komen omdat er niemand anders ingezet kan worden of omdat zij toevallig nog formatie over hebben. Het geheel moet samen gedragen worden. En er is een gedreven "teamleider" nodig.</p>	<p>mentaliteit', gematigd tempo, geen aparte school binnen de school, kernteam</p>
2.	First College spreekt me zeer aan tot nu toe.	First College, samenwerking met HO
3.	<p>- Invoeren van de stage op welke manier dan ook. Binnen de stage zullen leerlingen in aanmerking komen met het 'echte' leven zoals dat later ook is. Bovendien denk ik dat het zeer motiverend is.</p> <p>- Vertrouwen in en eigenaarschap bij de leerling. De bal moet bij de leerling liggen, hij moet aan het werk.</p>	Stage, eigenaarschap bij de leerling, vertrouwen
4.	Ik werd heel enthousiast vandaag van de presentatie van Nicole en Annemarie. Zo'n soortgelijke situatie als op het Odulphus zou ik hier uiteindelijk ook wel willen. In Haco zitten ook goede elementen, maar niet alles is even bruikbaar vind ik. Daarnaast zei Ton Sprangers dat de voorsprong die de leerlingen hebben door Haco na ongeveer $\frac{3}{4}$ jaar weg is. Ik vind het zonde om daar dan drie schooljaren mee bezig te zijn. Het is jammer als ze bepaalde dingen missen, maar niet onoverkomelijk. Een project in klas 2 en 3 voor de Havo leerlingen lijkt me wel wat, evenals een stage. Ik denk dat dit voor alle leerlingen een hele leerzame ervaring is. Maar de dingen die ze op het Odulphus leren leren ze voor het leven, dat spreekt me meer aan. Ik denk ook dat als je leerlingen meer verantwoordelijk maakt en meer zelf de regie geeft dat dit dan voor hen veel leerzamer is.	'Nieuwe Havo' (Odulphus), geen HACO, project in klas 2 en 3, stage, leerling heeft meer verantwoordelijkheid (regie)
5.	Aansluiting bij HACO leek een mooie opdracht, maar door de ervaringen van onze collega's die zich daarmee hebben beziggehouden, en de ervaringen van collega's op het Odulphuscollege, bleek dit nogal tegen te vallen.	HACO nogmaals onderzoeken?
6.	Ik vond het idee van Nicole en Annemarie het meest tot de verbeelding sprekend omdat hier echt een verandering in doorspreekt.	Verandering!
7.	Minder klassikaal onderwijs en meer project onderwijs waarbij er meer verantwoordelijkheid gelegd wordt bij de leerling zelf. Meer aandacht voor presentaties en samenwerken.	Meer projectonderwijs. Meer verantwoorde- lijkheid leerling.

		Presenteren en samenwerken.
8.	Mij sprak het aanbieden van het vak filosofie wel aan. Misschien ook iets richting 'debatteren'. Niet als apart vak maar als onderdeel van een bestaand vak. Meeloopdagen organiseren (of laten organiseren) op verschillende hbo opleidingen en/of gastdocenten uitnodigen om voorlichting te geven.	Filosofie invoeren. Debatteren implementeren in vakles, meeloopdagen, voorlichting gastdocenten
9.	Ik ben te weinig aanwezig geweest bij de bijeenkomsten om hier een goed antwoord te geven, maar een manier van werken zoals op DNS of qua profielkeuze op het Odulphus spreekt mij wel aan. Onderdelen implementeren die passen bij onze school.	'Nieuwe havo' (Odulphus). Onderdelen implementeren die passen bij onze school.
10.	Ik vond de manier van lesgeven en omgang met de leerlingen op het Odulphuscollege een hele prettige manier. Er heerste rust, vertrouwen, verantwoordelijkheid bij de leerlingen, een 2 richtingsverkeer, respect en dat is bij ons ook al wel aanwezig, maar mag nog veel meer uitgebreid worden. Daarbij vind ik een snuffelstage en een stageweek zeker ook belangrijk om te onderzoeken wat leerlingen nu echt in de toekomst willen gaan doen. Meer samenwerken en presentaties naar elkaar en naar de ouders voor laten bereiden, maar dan ook zeker niet het individu daarbij vergeten.	'Nieuwe havo' (Odulphuscollege), vertrouwen, verantwoordelijkheid, stageweek, samenwerken, presenteren, oog voor het individu
11.	Ja, realisme. Werk aan de actieve, onderzoekende leerling. Laat samenwerken en presenteren. Laat leerlingen reflecteren, stage lopen MAAR in een bestaande setting stap voor stap.	Actieve onderzoekende houding, samenwerken, presenteren, bestaande setting, stap voor stap
12.	-Meeloopdagen banen havo 3 -Stage havo 4 of bedrijven contacten (Kees Hout) -Zittenblijven havo 4? Vakken met voldoende op hoger niveau -Inbedden van een praktijk waarin reflecteren en kritisch denken centraal staan. Hoop volgend jaar bij 80/20 te gaan kijken. Projectmatig werken -'Denken en doen' havo 2 en 3 project klonk ook goed -Volgend jaar havo 4 NE: mogelijkwerwijs één uur waarop alle drie de klassen samen les hebben. Zo kan er samengewerkt worden op bredere schaal. -Meer aandacht voor onderzoek doen en presenteren. Essayistisch schrijven. -Eigenaar worden van profiel- en studiekeuze. Presentaties havo 3 aan ouders, banenpresentaties havo 3, carrièrebiografie havo 4. -Keuzewerktijden, leren leren, leren samenwerken -Wil je op vrije basis werken, dan een registratiekaart voor Iln.	Meeloopdagen, stage, geen doublure, maatwerk, reflecteren, kritisch denken, 80-20 onderwijs, projectmatig werken, klasoverstijgend werken, onderzoek, presenteren, essays, eigenaar profiel- en studiekeuze, keuzewerktijd, studievaardigheden, registratiekaart

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Van de mogelijkheden waarmee het onderwijs op de havo vernieuwd kan worden sprak de 'nieuwe havo' van het Odulphuslyceum de PLG leden het meest aan. Vijf van de twaalf collega's haalde deze onderwijsvernieuwing aan. Het HACO-programma kreeg minder bijval, evenals het '80-20' onderwijs, die beiden maar door één collega werden genoemd.

Het programma van het Odulphus spreekt dus het meest aan, maar volgens een collega hebben we zelf ook al veel goede dingen in huis, wat wordt aangevuld door een ander teamlid, die vindt dat we vooral moeten kijken naar welke onderdelen van de 'nieuwe havo' op onze school geïmplementeerd zouden kunnen worden. Hierbij wordt door één PLG-lid gewaarschuwd dat de havo op onze school geen aparte school mag worden binnen het Norbertuscollege en, wat door een andere collega wordt ondersteund; dat er een gematigd tempo, stap voor stap in een bestaande setting, moet worden gehanteerd bij het implementeren van de onderwijsvernieuwing.

Welke onderdelen van een onderwijsvernieuwing de collega's het meest aanspreken zijn vooral: verantwoordelijkheid/regie/eigenaarschap bij (en vertrouwen schenken aan) de leerling, presenteren, samenwerken, stages en projecten.

B. Vaak is het woord competenties gevallen in bijeenkomsten van onze PLG. Welke competenties moeten volgens jou zeker verwerkt worden in het programma?

Tabel 2.2 Competenties opnemen in programma		
Res-pondent	Antwoord	Kernwoorden
1.	GEEN! Ik ontwijk het woord zoveel mogelijk. Een leeg ei! We gaan bij deze groep leerlingen, 13 jaar en iets meer, toch niet met competentiekreten werken zeker! Daar krijgen zij later in het werkend leven helaas nog veel te veel mee te maken. Zo min mogelijk boekhoudkundige toestanden.	Het woord 'competentie' roept negatieve associaties op
2.	-	-
3.	- Samenwerken - Reflecteren - Presenteren / Debatteren	Samenwerken, Reflecteren, presenteren, debatteren
4.	De competenties presenteren, samenwerken en reflectie vind ik belangrijk.	Presenteren, samenwerken en reflectie
5.	Reflecteren van leerlingen op hun onderwijsleerproces zou heel wat extra's op kunnen leveren.	Reflecteren
6.	Zelfstandigheid en verantwoordelijkheid aankweken vind ik de meest relevante. Deze ondervangen m.i. de rest van wat genoemd is.	Zelfstandigheid en verantwoordelijkheid
7.	De interpersoonlijke competentie in de zin van : de leerling wil gezien worden. De didactisch competentie: andere werkvormen. De pedagogische competentie: een klimaat scheppen waarbij het vanzelfsprekend wordt dat leerlingen meer hun eigen verantwoording gaan nemen.	Leerling wil gezien worden, projectonderwijs, eigen verantwoordelijkheid
8.	Zelfstandigheid en verantwoordelijkheid.	Zelfstandigheid en verantwoordelijkheid.

9.	Kritisch denken, reflecteren en evalueren. Zelfstandigheid (eigenaar zijn van het eigen leren).	Kritisch denken, reflecteren en evalueren. Zelfstandigheid (eigenaar zijn van het eigen leren).
10.	Organisatorisch, didactisch en methodisch, samenwerken, pedagogisch, reflecteren. Het zijn er eigenlijk best wel wat!	Organisatorisch, didactisch en methodisch, samenwerken, pedagogisch, reflecteren
11.	Actieve onderzoekende houding, samenwerken, presenteren,	Actieve onderzoekende houding, samenwerken, presenteren,
12.	-Eigenaarschap belangrijk; vooral met het oog op de mentaliteit van sommige havo 4 leerlingen. Erkennen het belang van werk vaak niet. Logisch: vaak een ver van hun bed show -Kritisch denken + mediawijsheid + probleem oplossen - Het moet ook niet een ratjetoe aan competenties worden. Die competenties die nodig zijn voor een juiste overstap naar hbo en die competenties die inzicht geven in hoe een leerling is/werkt/denkt/leert zijn van belang. Positieve feedback en een prettige leeromgeving zijn zaken waar een havoleerling vaak op drijft. Ze moeten het uiteindelijk wel zelf doen adhv goede begeleiding.	Eigenaarschap, kritisch denken, mediawijsheid, probleemoplossend denken, positieve feedback, prettige leeromgeving

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Welke competenties volgens de respondenten zeker moeten worden verwerkt in het nieuwe onderwijsprogramma zijn: samenwerken, presenteren en reflecteren. In mindere mate kritisch en probleemoplossend denken, een zelfregulerende en actieve onderzoekende houding.

Wat opvalt is dat het woord 'competentie' veel weerstand oproept bij één van de collega's. Tevens lijkt het erop dat niet iedereen hetzelfde verstaat onder het woord 'competentie'. Wat we met deze vraag vooral beoogden waren de competenties die nodig zijn voor een goede aansluiting tussen havo en hbo. Niet alle PLG-leden lijken dit zo te hebben opgevat. Eén van de collega's gaat namelijk in op de specifieke beroepscompetenties van docenten zoals: Zo worden door een collega een aantal competenties genoemd die specifiek zijn voor het beroep van docent zoals de interpersoonlijke competentie, de didactisch competentie en de pedagogische competentie. Andere zaken die in onze ogen niet direct waren te herleiden tot de competenties waren 'projectonderwijs' en 'eigenaar zijn van het eigen leren'.

Wat we hiervan kunnen leren is dat we een gemeenschappelijk vocabulaire op moeten bouwen, zodat we met zijn allen weten wat we precies voor ogen hebben wanneer we het over competenties hebben. Communiceren is wat dat betreft ook een belangrijke competentie. Ondanks dat er tijdens eerdere PLG-bijeenkomsten gesproken is over de competenties, de generieke HBO-competenties van

de commissie Franssen (2001)⁵ en de "21st century skills"⁶ en er A4-tjes zijn verspreid onder de PLG-leden waar deze competenties op stonden, zijn niet bij alle PLG-leden dezelfde opvattingen ontstaan betreffende de competenties. Dit is belangrijk om mee te nemen in het vervolgtraject.

C. Wat voor beeld heb jij bij de implementatie van deze competenties op de havo-afdeling volgend jaar?

Tabel 2.3 Beeld bij implementatie competenties HAVO		
Res-pondent	Antwoord	Kernwoorden
1.	Tja, dus geen beeld.	-
2.	-	-
3.	Samenwerken lijkt me enerzijds geschikt voor een project binnen een NC-week, anderzijds lijkt het me dat dit ook prima ingebed kan worden bij afzonderlijke vakken. Ik zou het zonde vinden. [...?] Reflecteren past volgens mij zowel binnen de vakken als in het mentoraat, afhankelijk van wat het onderwerp van reflectie is. Belangrijk is daarbij volgens mij de manier waarop het gaat gebeuren. Voordat je een leerlingen hier serieus toe kunt zetten, zal hij eerst in een bepaalde modus moeten komen. Presenteren / Debatteren: leent zich uitstekend voor de maatschappij-vakken, maar ook bij de talen lijkt me dit erg toepasbaar.	Project NC week, inbedden vaklessen, maar ook in mentoraat, manier waarop?
4.	Dat vind ik nu moeilijk te zeggen. In mijn vak zie ik zeker mogelijkheden voor presenteren, samenwerken en reflectie. Ik vond de manier van beoordelen op het Odulphus ook een hele mooie. Er zijn met name op de havo veel leerlingen die steeds onvoldoendes halen voor proefwerken en niet echt weten hoe dit komt. Je krijgt een en ander dan meer in beeld. We zouden hoofdstukken in groepsvorm kunnen laten uitwerken (hebben we al wel eens gedaan in het verleden) en bijvoorbeeld gelezen boeken kunnen laten presenteren ipv er een verslag van laten maken. Het zou leuk zijn om ook met iets van een project te beginnen in havo 2, waar bijvoorbeeld meerdere vakken bij betrokken zijn. Ik zou ook graag starten in Havo 2. Binnen mijn vak is er ook zeker ruimte om bepaalde dingen te implementeren.	Genoeg ruimte voor presenteren, samenwerken, en reflectie. Formatief toetsen, vakoverstijgend werken in havo 2.
5.	Ik hoop dat we eventueel met HACO een nieuwe impuls en invulling kunnen geven aan de mentorlessen.	HACO als nieuwe impuls voor mentorlessen
6.	Pak het grondig aan. Hier en daar wat plukken lijkt ideaal maar is ook risicovol omdat er wezenlijks niet veel verandert. En de bovengenoemde competenties vragen om een andere grondhouding of rompsland en dat is een continu nooit aflatend proces.	Grondige aanpak! Verandering is continu proces
7.	Als begin zouden deze vooral ingevoerd kunnen worden in de Norbertusweken waar leerlingen dan aan een project zouden kunnen werken waarbij ze moeten samenwerken en presenteren. Belangrijk is het ook daarna te reflecteren op het verloop.	Begin NC-weken met project, samenwerken, presenteren,

⁵ <http://www.havo-hbo.nl/site/typisch-hbo/>

⁶ <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden>

		reflecteren
8.	In het Engels debatteren en presenteren..	Debatteren, presenteren
9.	Bewustwording en zeggenschap benadrukken d.m.v. gesprekken met leerlingen en eventuele projecten die door de leerlingen zelf zijn opgezet.	Bewustwording, zeggenschap, dialoog, projecten (zelf gekozen)
10.	Dat zal zeker niet meteen moeten gebeuren en allemaal tegelijk, maar in kleine stapjes en misschien wel competentie voor competentie. Het belangrijkste zal zijn dat de collega's er ook achter staan en willen vernieuwen en daar zullen wij ons hard voor moeten maken!	Kleine stapjes, draagvlak creëren
11.	Kleinschalig, later misschien oplopend naar bijvoorbeeld een dagdeel per week.	Kleinschalig, oplopend naar dagdeel per week
12.	-Aan vele competenties wordt mijns inziens al gewerkt, al zij het impliciet. Kenbaar maken en overdragen aan leerlingen zouden een basis kunnen vormen.	Expliciteren, bewustwording

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Met uitzondering van de collega die er helemaal geen beeld bij heeft, is het beeld dat de meeste collega's hebben bij de implementatie van de competenties op de havo-afdeling volgend schooljaar al vrij concreet. Zij geven aan dat een de competenties zowel in de vaklessen als in (vakoverstijgende) projecten aan bod kunnen/moeten komen en dat vrijwel alle lessen (talen, zaakvakken, mentorlessen) zich hiertoe lenen. Veel collega's betrekken de NC-week (activiteitenweek, waarin aandacht is voor excursies, projecten enz.) erbij en geven aan dat dit een perfecte kraamkamer voor het nieuwe onderwijs kan/moet zijn. Een andere collega wil het nieuwe onderwijs toch vooral ondergebracht zien in de mentorlessen en refereert aan HACO.

Er bestaat dus niet echt consensus over of de competenties alleen in de les of alleen in projecten moeten worden ondergebracht en of dit iedere les met gebeuren of alleen in de NC-weken. Waar de meningen al helemaal over uiteenlopen is het tempo waarin de competenties geïntroduceerd moeten worden. Waar de één al bij het antwoord van vraag A opteert voor kleine stapjes in een bestaande setting en daar bij deze vraag nog eens op terugkomt (competentie voor competentie), schrijft de ander "Pak het grondig aan. Hier en daar wat plukken lijkt ideaal maar is ook risicovol omdat er wezenlijks niet veel verandert. En de bovengenoemde competenties vragen om een andere grondhouding of rompsland en dat is een continu nooit aflatend proces."

Interessant zijn de opmerking van een collega dat het belangrijk is dat de collega's erachter staan en willen vernieuwen en dat we ons daar hard voor zullen moeten maken en de collega die zegt dat er al aan vele competenties wordt gewerkt, al zij het impliciet. Dit zijn constatering waar we zeker niet aan mogen voorbijgaan. Evenals de suggestie van een collega dat er in havo 2 al zou kunnen worden begonnen met het invoeren van de competenties.

D. In hoeverre denk je dat het curriculum (van jouw vak) ruimte biedt om onderwijsvernieuwing (competentiegericht onderwijs) op de havo te implementeren?

Tabel 2.4 Ruimte in curriculum voor onderwijsvernieuwing		
Res- pon-	Antwoord	Kernwoorden

dent		
1.	Brrrrrr.....Vakinhoudelijk blijven de wijzigingen beperkt.	Vakinhoud moet ongewijzigd blijven
2.	-	-
3.	De gestelde vraag lijkt me niet de juiste insteek. Als je iets wezenlijks wilt veranderen, zal je ruimte moeten maken. De bij vraag 8 genoemde competenties zouden naar mijn mening prima ingebed kunnen worden.	Zelf ruimte creëren!
4.	Daar is zeker ruimte! We moeten een en ander dan wel anders inrichten.	Genoeg ruimte!
5.	Bij muziek gaat het vooral om de competentie: muzikale vaardigheden. Reflecteren op elkaars vaardigheden zou hen kritischer kunnen maken.	Kritisch denken middels reflecteren
6.	Wij zijn met lv een school examenvak dus de ruimte is net zo groot als wij die nemen.	Ruimte bepaal je zelf!
7.	Ik denk dat het curriculum hiervoor voldoende ruimte biedt.	Voldoende ruimte
8.	-	-
9.	Er is best wat ruimte om e.e.a. uit te proberen m.b.t. de vaardigheden. Kennis van land en volk biedt ook ruimte tot vakoverstijgend werken .	Best wat ruimte. Aanknopingspunten, Vakoverstijgend werken
10.	Daar is bij onze sectie zeker nog ruimte voor. Ik vind dat we daar eigenlijk al een beetje mee bezig zijn. En door het extra sportaanbod zal dat alleen maar meer de goede kant opgaan!	Zeker ruimte voor!
11.	Is geen probleem, bij geschiedenis vinden al een aantal onderdelen plaats.	Geen probleem
12.	-Nederlands. Alles is mogelijk. We werken al veel met projecten. Leerlingen waarderen dat.	Alles is mogelijk, positieve ervaringen, waardering van lln.

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Het lijkt erop dat de meeste leden van de PLG niet lang na hebben hoeven denken om deze vraag over of het curriculum genoeg ruimte biedt om competentiegericht onderwijs te implementeren te beantwoorden. Vrijwel unaniem wordt er geantwoord dat er ruimte voor bestaat. De enige uitzondering daarop vormt wederom respondent 1 die de vakinhoud ongewijzigd wilt laten, maar dat is wellicht wat anders dan aannemen dat er geen ruimte is, want dat weten we nu niet. Nu we van de meeste vakken (de meeste vakken zijn namelijk vertegenwoordigd in de PLG) weten dat de ruimte er is, is het vervolgens interessant om eens te kijken hoe secties en/of faculteiten (cluster van secties) in concrete zin het competentiegericht zouden willen/kunnen vormgeven d.w.z. integreren in de dagelijkse lespraktijk. Ook hier is dus vervolgonderzoek nodig.

E. Hoe zou er volgens jou voor (extra) ruimte gezorgd kunnen worden binnen de schoolorganisatie om de onderwijsvernieuwing te implementeren?

Tabel 2.5 Extra ruimte binnen schoolorganisatie		
Res-pondent	Antwoord	Kernwoorden

1.	Gewoon formatie voor creëren. Je kunt nu eenmaal geen huis bouwen zonder stenen! Maar, het moet ook vanuit het "onderwijshart" van ons allen komen!	Formatie, onderwijshart
2.	-	-
3.	- Opzetten van projecten waarmee leerlingen vrijstellingen kunnen verdienen voor andere activiteiten. Naar het voorbeeld van de samenwerking met Avans. - Opzetten van projectochtenden/middagen/dagen (eens per week / maand).	Belonen d.m.v. vrijstellingen (zie First College), Tijd inruimen voor projecten per dagdeel per week/maand
4.	Ik denk dat een project zou kunnen binnen de Norbertusweken, daar is ruimte genoeg. Veel van de competenties kunnen ook binnen de huidige lessen worden aangeleerd. Ik heb vorig jaar lesgegeven aan Havo 4, daar was ook een programma waar zeker ruimte was voor bv een week stage. De mentorlessen kunnen ook voor een deel worden ingezet denk ik.	Project NC week, integratie in de les, stageweek.
5.	Dinsdagmiddag gebruiken om praktisch aan de slag te gaan	Dinsdagmiddag (dagdeel) vrijmaken voor praktisch onderwijs.
6.	De genoemde ideeën/ competenties meer inbedden in bestaande structuren. Daarnaast is het misschien nodig om oude vertrouwde werkwijzen los te laten en risico te durven nemen.	Competentie integreren, risico durven nemen!
7.	-	-
8.	-	-
9.	Misschien kunnen de NC weken benut worden om e.e.a. uit te proberen.	NC weken
10.	Binnen de NC-week moet er best wel ruimte mogelijk zijn, studiemiddagen voor collega's, NCdeWeek voor informatie en communicatie.	NC weken, collega's informeren, goede communicatie
11.	Beginnend op kleine schaal met onderzoek, presentatie, stage. Later misschien uitbreidend tot een dagdeel. Totale verandering zoals het Odulphus zie ik, zoals je waarschijnlijk wel gemerkt heb, niet zitten.	Kleinschalig, onderzoek, presentatie, stage. Geen totale verandering als Odulphus!
12.	-Tja. Ruimte in de lessentabel lijkt me een begin	Ruimte in lessentabel

Samenvatting o.b.v. de kernwoorden:

Een onderwijsvernieuwing op de havo-afdeling van het Norbertuscollege impliceert wellicht ook een verandering in de schoolorganisatie. Stel je voor dat we er voor zouden kiezen om projectonderwijs in te voeren - of dit nu dagelijks, wekelijks of maandelijks zal plaatsvinden - zal er toch ergens ruimte gecreëerd moeten worden in de schoolorganisatie. Hoe denken de respondenten hierover? Er wordt in dit licht gesproken over: meer formatie (meer docenten?), tijd inruimen voor projecten (snijden lessentabel?), benutten NC-weeken (bestaande excursies uitbouwen naar meerdaags project?). De meeste respondenten willen de NC week inzetten en vanuit daar verder bouwen. De één wilt daarin verder gaan dan de ander. Zo ziet respondent 11 een totale verandering zoals op het

Odulphus niet zitten, hij wilt hooguit een dagdeel vrij maken, terwijl respondent 6 vindt dat het misschien nodig is om oude vertrouwde werkwijzen los te laten en risico te nemen. Respondent 12 voegt hier min of meer aan toe dat het risico nemen wellicht inhoudt dat er gesneden moet worden in de lessentabel. De vraag is hoe heilig de huidige lessentabel voor ons is en in hoeverre we bereid zijn hier op de wat langere termijn in te gaan snijden of op een flexibelere manier mee om te gaan (binnen de grenzen van wat de overheid ons voorschrijft). Hier ligt o.i. een uitdaging.

Figuur 2. Wordcloud naar aanleiding van tabellen dataverzameling enquête PLG-leden.

Literatuuronderzoek

In de literatuurlijst vindt u een overzicht van de bestudeerde publicaties n.a.v. onderzoeken en publicaties uit (vak)tijdschriften en kranten. In de bijlagen 1, 2 en 3 vindt u de samenvattingen van deze publicaties. Naar deze bronnen wordt verwezen in zowel de aanleiding, probleemstelling en conclusie van dit onderzoek.

Conclusies

Na analyse van de onderzoeksresultaten kunnen we hier een poging doen onze hoofdvraag te beantwoorden. Voor het gemak stellen we hem hier nog een keer centraal:

“Wat kan een docent doen om een havo leerling voor te bereiden op de competenties die op een HBO-studie van hem/haar worden gevraagd?”

De docenten die les geven op onze havo-afdeling hebben de taak de leerlingen klaar te stomen voor het centraal examen. Dat is een heel concreet doel en de docent in het bijzonder en de school in het algemeen worden hier ook op ‘afgerekend’. Immers een hoog slagingspercentage levert in onze prestatie maatschappij veel aanzien op en wordt in zekere zin gezien als het resultaat van goed onderwijs. Het is in dit licht bezien de docenten niet geheel aan te rekenen dat zij uit het oog verliezen dat we in het voortgezet onderwijs ook nog andere taken hebben. We moeten onze leerlingen namelijk ook voorbereiden op het studeren aan een hogeschool of universiteit. De naam van het vwo, voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, zegt dit eigenlijk al. Misschien dat een meer voor de hand liggende naam voor de havo, vho, voorbereidend hoger onderwijs zou zijn geweest.

Dat op dit front een uitdaging ligt, heeft onderzoek, van onder andere Obe de Vries uitgewezen. Te veel studenten vallen tijdens het eerste studiejaar in het hoger onderwijs uit. Daar zijn uiteenlopende redenen voor aan te geven, maar het komt er toch vaak op neer dat leerlingen in havo 5 een studiekeuze maken die niet geheel aansluit bij hun talenten en verwachtingen en tevens een aantal studievaardigheden missen. Het is daarom dat we op het Norbertuscollege hebben onderzocht wat we aan ons onderwijs op de havo zouden kunnen verbeteren om leerlingen beter voor te bereiden op het studeren op de hogeschool.

Uit het gesprek met functionarissen uit het HBO (Avans en HZ) en oud-leerlingen, die heden ten dage studeren aan de hogeschool Avans te Breda, bleek dat nogal wat eerstejaars studenten een aantal competenties waar op de hogeschool een beroep op wordt gedaan, niet of onvoldoende worden beheerst. De competenties die door oud-leerlingen met name werden genoemd zijn Kritisch denken, samenwerken, presenteren, creatief denken, probleemgericht werken. Hier werd volgens hen te weinig aandacht aan besteed op het Norbertuscollege gedurende hun schoolcarrière. Ook de mate van zelfstandig werken zou volgens de HBO-studenten op het Norbertuscollege opgebouwd moeten worden, zodat de overgang naar het HBO, waar zeer veel zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van hen worden verwacht, kleiner wordt. Tevens beschikten de oud-leerlingen over te weinig ICT-vaardigheden. Het werken met een programma als Excel was bijvoorbeeld voor veel leerlingen nieuw, terwijl het eigenlijk tot je ICT-basisvaardigheden zou moeten behoren volgens, met name de studenten die een economische studie volgen.

Een ander vlak waar veel winst valt te boeken volgens onze oud-leerlingen is leerlingbegeleiding. Er zou meer aandacht moeten zijn voor de ontwikkeling van het kind door middel van 1 op 1 gesprekken. Toen zij nog bij ons op school zaten hebben de meeste vrijwel nooit een gesprek gehad met de mentor, omdat al zijn of haar tijd werd opgeslokt door leerlingen die problemen hadden. Op deze manier heeft de school dus van zijn meeste leerlingen geen duidelijk beeld van hun onderwijsvoortgang (m.u.v. de cijfers) en loopbaanoriëntatie. En omdat dit soort reflectieve

gesprekken ontbreken, heeft de leerling zelf ook te weinig zicht op zijn eigen kunnen. Persoonsontwikkeling en 'jezelf leren kennen' zouden een centraal thema moeten worden, volgens de oud-leerlingen.

Op de (deel)vraag welk gedrag een docent zou moeten laten zien om competentie-onderwijs te kunnen geven, kwamen de kernwoorden begrip, interactie, motiveren en vertrouwen vooral naar voren. De leraar zou de ontwikkeling van het kind centraal moeten stellen en niet de leerstof of de komende toetsweek. In het verlengde hiervan zou de leraar ook meer ruimte moeten geven aan de leerling, zodat ontwikkeling mogelijk is en het leerproces daarmee wat meer moeten loslaten, zodat leerlingen zichzelf eigenaar gaan voelen van het leren. Tevens moet er tussen de docent en de leerling een dialoog gevoerd worden over het leren, waardoor er meer interactie bestaat tussen het leren, de leerling en de docent. De leerling moet zich begrepen voelen in het maken van de keuzes die hij maakt en open leren staan voor kritiek. Ze moeten de ruimte en het vertrouwen krijgen om te ontdekken wie ze zelf zijn, wat ze leuk vinden, waar ze goed in zijn, kortom waar hun talenten en interesses liggen. Zo zal de motivatie voor het leren toenemen en wordt de havigist aangesproken op wie hij is, namelijk een 'intelligente doener'.

Op de samenvattende vraag wat het Norbertuscollege eraan bijgedragen heeft dat de leerling goed voorbereid was op de hogeschool, liepen de antwoorden sterk uiteen. Enkele studenten herinneren zich een vak waarde de werkwijze deed denken aan de werkwijze op hun vervolgstudie. Hierbij worden de vakken 'mens en organisatie' (vanwege de opdracht van het opzetten van een eigen bedrijfje) en 'maatschappijwetenschappen' (vanwege de discussies en de 'meerdere waarheden') genoemd. Andere studenten benoemen meer zaken uit de werksfeer op de middelbare school. Zij vonden in het Norbertuscollege een school met een gezellige (veilige) sfeer en hebben een grote bereidheid tot hulp (in brede zin) van docenten ervaren. Sommigen geven aan veel baat te hebben gehad bij de structuur (vast lesrooster, aanwezigheidsplicht enz.) die de school biedt. Weer anderen zien niet duidelijk dat het Norbertuscollege op enige constructieve wijze heeft bijgedragen aan de voorbereiding op het HBO.

Wanneer we de docenten die zich aan ons onderzoek verbonden hebben door lid te worden van onze PLG "Havo in beweging" min of meer dezelfde vraag voorschotelen, zijn er nogal veel overeenkomsten tussen de antwoorden van de docenten in vergelijking met die van de oud-leerlingen. Zo werd er gezegd dat er een verhoging moet komen van de aandacht voor de individuele leerling. Het samenwerken moet worden gestimuleerd. Het reguliere onderwijs (klassikaal, 1 docent met 1 klas, 1 lesuur) biedt soms onvoldoende ruimte voor interessante vormen van onderwijs. Er moet meer gelijkheid komen in het aanbod voor en de benadering van havo- en vwo-leerlingen. Wat betreft de ruimte voor onderwijsvernieuwing, wordt er door een aantal docenten aangegeven dat er onvoldoende ruimte is op het Norbertuscollege. Dit ligt echter niet aan het curriculum, want vrijwel unaniem wordt er gezegd dat er ruimte voor bestaat. Het is dan zeker de lessentabel die onderwijsvernieuwing in de weg staat. Hier wordt dus duidelijk op gedoeld door de docenten. Er wordt in dit licht dan ook gesproken over: meer formatie (meer docenten?), tijd inruimen voor projecten (snijden lessentabel?), benutten NC-weken (bestaande excursies uitbouwen naar meerdaags project?).

De meeste respondenten willen de NC week inzetten en vanuit daar verder bouwen. De één wilt daarin verder gaan dan de ander. Zo ziet respondent 11 een totale verandering niet zitten, hij wilt hooguit een dagdeel vrij maken, terwijl respondent 6 vindt dat het misschien nodig is om oude vertrouwde werkwijzen los te laten en risico te nemen. Respondent 12 voegt hier min of meer aan toe dat het risico nemen wellicht inhoudt dat er gesneden moet worden in de lessentabel. De vraag

is hoe heilig de huidige lessentabel voor ons is en in hoeverre we bereid zijn hier op de wat langere termijn in te gaan snijden of op een flexibelere manier mee om te gaan (binnen de grenzen van wat de overheid ons voorschrijft). Hier ligt o.i. een uitdaging.

Nu we van de meeste vakken (de meeste vakken zijn namelijk vertegenwoordigd in de PLG) weten dat de ruimte er is, is het vervolgens interessant om eens te kijken hoe secties en/of faculteiten (cluster van secties) in concrete zin het competentiegericht zouden willen/kunnen vormgeven dat wil zeggen integreren in de dagelijkse lespraktijk. Ook hier is dus vervolgonderzoek nodig.

Als het gaat om onderwijsvernieuwing dan spreken de meeste docenten over meer verantwoordelijkheid, regie, eigenaarschap bij de leerling en deze meer vertrouwen schenken. De leerling meer laten presenteren, samenwerken, stage laten lopen en projectmatig onderwijs bieden. Hierbij wordt door één PLG-lid gewaarschuwd dat de havo op onze school geen aparte school mag worden binnen het Norbertuscollege en, wat door een andere collega wordt ondersteund; dat er een gematigd tempo, stap voor stap in een bestaande setting, moet worden gehanteerd bij het implementeren van de onderwijsvernieuwing.

Welke competenties volgens de docenten zeker moeten worden verwerkt in het nieuwe onderwijsprogramma zijn: samenwerken, presenteren en reflecteren. In mindere mate kritisch en probleemoplossend denken, een zelfregulerende en actieve onderzoekende houding.

Wat opvalt is dat het woord 'competentie' veel weerstand oproept bij één van de collega's. Tevens lijkt het erop dat niet iedereen hetzelfde verstaat onder het woord 'competentie'. Wat we met deze vraag vooral beoogden waren de competenties die nodig zijn voor een goede aansluiting tussen havo en hbo. Niet alle PLG-leden lijken dit zo te hebben opgevat. Eén van de collega's gaat namelijk in op de specifieke beroepscompetenties van docenten zoals: Zo worden door een collega een aantal competenties genoemd die specifiek zijn voor het beroep van docent zoals de interpersoonlijke competentie, de didactisch competentie en de pedagogische competentie. Andere zaken die in onze ogen niet direct waren te herleiden tot de competenties waren 'projectonderwijs' en 'eigenaar zijn van het eigen leren'.

Wat we hiervan kunnen leren is dat we een gemeenschappelijk vocabulaire op moeten bouwen, zodat we met zijn allen weten wat we precies voor ogen hebben wanneer we het over competenties hebben. Communiceren is wat dat betreft ook een belangrijke competentie. Ondanks dat er tijdens eerdere PLG-bijeenkomsten gesproken is over de competenties, de generieke HBO-competenties van de commissie Franssen (2001)⁷ en de "21st century skills"⁸ en er A4-tjes zijn verspreid onder de PLG-leden waar deze competenties op stonden, zijn niet bij alle PLG-leden dezelfde opvattingen ontstaan betreffende de competenties. Dit is belangrijk om mee te nemen in het vervolgtraject.

Met uitzondering van de collega die er helemaal geen beeld bij heeft, is het beeld dat de meeste collega's hebben bij de implementatie van de competenties op de havo-afdeling volgend schooljaar al vrij concreet. Zij geven aan dat een de competenties zowel in de vaklessen als in (vakoverstijgende) projecten aan bod kunnen/moeten komen en dat vrijwel alle lessen (talen, zaakvakken, mentorlessen) zich hiertoe lenen. Veel collega's betrekken de NC-week (activiteitenweek, waarin aandacht is voor excursies, projecten enz.) erbij en geven aan dat dit een perfecte kraamkamer voor het nieuwe onderwijs kan/moet zijn. Een andere collega wil het nieuwe onderwijs toch vooral ondergebracht zien in de mentorlessen en refereert aan HACO.

Er bestaat dus niet echt consensus over of de competenties alleen in de les of alleen in projecten moeten worden ondergebracht en of dit iedere les met gebeuren of alleen in de NC-weken. Waar de

⁷ <http://www.havo-hbo.nl/site/typisch-hbo/>

⁸ <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden>

meningen al helemaal over uiteenlopen is het tempo waarin de competenties geïntroduceerd moeten worden. Waar de één al bij het antwoord van vraag A opteert voor kleine stapjes in een bestaande setting en daar bij deze vraag nog eens op terugkomt (competentie voor competentie), schrijft de ander "Pak het grondig aan. Hier en daar wat plukken lijkt ideaal maar is ook risicovol omdat er wezenlijks niet veel verandert. En de bovengenoemde competenties vragen om een andere grondhouding of rompsland en dat is een continu nooit aflatend proces."

Interessant zijn de opmerking van een collega dat het belangrijk is dat de collega's erachter staan en willen vernieuwen en dat we ons daar hard voor zullen moeten maken en de collega die zegt dat er al aan vele competenties wordt gewerkt, al zij het impliciet. Dit zijn constatering waar we zeker niet aan mogen voorbijgaan. Evenals de suggestie van een collega dat er in havo 2 al zou kunnen worden begonnen met het invoeren van de competenties.

In de vooruitblik op de volgende pagina hebben we geprobeerd aan de hand van de conclusies een nieuwe lessentabel voor havo 3 te ontwikkelen. In deze nieuwe lessentabel staan centraal:

- **Vaste lokalen** : iedere klas zijn eigen lokaal, docenten pendelen, kernvakken staan centraal in de ochtend, 'kluisje' in lokaal (altijd spullen bij zich), huiswerkarme school. Hier voelt de leerling zich 'thuis'.
- **Gezamenlijk start- en afsluitmoment** : onder leiding van de mentor wordt er vooruitgekeken op de nieuwe schooldag en aan het einde blikken ze terug (reflectie m.b.v. app.onzeles.nl).
- **Fulltime mentoren**: Onderwijsassistenten die de ontwikkeling van alle leerlingen volgen d.m.v. contact, dialoog, reflectie enz. Als een rode draad loopt het mentoraat door de dag (voorbereiding, pauze, afsluiting). Mentor is ook aanwezig in projectmiddagen.
- **Kernteam**: docententeam ontwikkelt, onderzoekt en bewaakt onderwijs en stuurt onderwijsassistenten aan wat betreft projecten
- **Reguliere lessen**: Kernvakken en profiel (keuze)vakken in de ochtend (40-minutenrooster).
- **Projectmiddagen**: profiel(keuze)vakken en moderne vreemde talen (80/120 min.) richten (vakoverstijgende) projecten op. In de projecten staan de **21st century skills centraal**.
- **Formatief toetsen en reflectie**: leerling krijgt inzicht in wat hij wel/niet kan (zonder dat dit gelijk consequenties heeft voor de cijfers) zodat hij zijn hiaten kan wegwerken. Hulpmiddel bij het reflecteren en het volgen van de ontwikkeling.
- **Keuzewerktijd**: in deze tijd worden of hiaten weggewerkt en/of wordt extra aanbod (X-tra) gevolgd (talentontwikkeling) en/of wordt aan LOB-dossier gewerkt.
- **LOB**: LOB is volledig geïntegreerd. De loopbaancompetenties van Marinka Kuijpers⁹ vormen leidraad.
- **Samenwerking HO en bedrijfsleven**: leerlingen trekken eropuit om buiten de school te leren d.m.v. meeloopdagen (HO) en stages (bedrijven/(semi-)overheid).

⁹ <http://www.talentinontwikkeling.org/kuijpers-loopbaancompetenties.html>

Vooruitblik

De onderzoekers Dave Kuijpers en Koen Schepers is gevraagd n.a.v. de conclusies van het onderzoek een aanbeveling te schrijven aan de directie van het Norbertuscollege. Hierin staat omschreven hoe het onderzoek mogelijk verlengd kan worden, wat de betrokkenheid van een PLG daarbij kan betekenen en hoe het havo-onderwijs op korte en langere termijn idealiter wordt vorm gegeven.

Verlenging AOS onderzoek “Havo in beweging”

Omdat de havo in ontwikkeling blijft en het belangrijk is om te blijven onderzoeken of met het nieuwe onderwijs ook de beoogde doelstellingen worden behaald (kwaliteitsonderzoek), adviseren we om het onderzoek onder de vlag van de AOS te verlengen.

Een bestendige PLG

De havo-afdeling is dit schooljaar in beweging gekomen, maar we zijn er nog lang niet. Om onze doelstellingen te verwezenlijken, willen we er alvast op wijzen dat het belangrijk is dat er een ‘kernteam’ ontstaat van docenten die zich willen committeren aan het doel het onderwijs in de havo verder te ontwikkelen. Niet alleen de leerlingen worden aan het denken en doen gezet, maar ook de leraren. Zo worden we een echte lerende organisatie, waarin we samen nadenken over het vormgeven van het onderwijs en dit in de praktijk brengen. Het ‘kernteam’ zal in de eerste helft van volgend schooljaar nieuwe projecten ontwikkelen in het kader van de onderwijsvernieuwingen. Hierbij is het belangrijk dat zij voldoende worden gefaciliteerd om deze ontwikkeltaak uit te voeren.

Beweging binnen de havo op korte termijn (schooljaar 2016-2017)

Dit jaar is er in de tweede NC-week geëxperimenteerd met een ‘nieuwe onderwijsvorm’ in havo 3 tijdens de ‘Denk & Doe Dagen’. Volgend schooljaar (2016-2017) zullen we een vervolg aan dit project geven tijdens de eerste NC-week in havo 3 om vervolgens in de tweede helft van het schooljaar de havo-afdeling te hervormen richting onderstaand model.

Beweging binnen de havo op langere termijn (periode 2017-2020)

Op langere termijn willen we naar een onderwijsprogramma toe waarin de ‘nieuwe onderwijsvorm’ wekelijks terug zal keren. Hiervoor zal de lessentabel in havo 3 (en later havo 4/5) drastisch moeten veranderen. Een ruwe schets:

- Afdeling havo / klas havo 3 heeft eigen vleugel van het gebouw. Iedere klas heeft eigen lokaal in de ochtend (08.15-11.45 uur) en is hier verantwoordelijk voor (“Schone school”). Het is hun ‘thuis’ op school!
- In dit klaslokaal heeft iedere leerling een eigen kluisje waar zijn/haar schoolspullen opgeborgen kunnen worden, voorzien van oplader voor device.
- Dit in het kader van het oude credo: ‘rust, reinheid en regelmaat’.
- Leerlingen krijgen in de ochtend les op een ‘traditionele manier’ (20th century skills). Kernvakken (gemeenschappelijk deel) en profielvakken vormen de spil. Dit is duidelijk en gestructureerd. Kennisoverdracht (R en T1) staan hier vooral centraal.

- Leerlingen krijgen in de middag les op een 'moderne manier' (21st century skills). Profiel(keuze)vakken komen vakoverstijgend aan bod d.m.v. project/probleem gestuurd onderwijs. Ook de talen richten projecten in. Spaans is nieuw in havo 3. Vaardigheden en inzicht (T2 en I) staan vooral centraal. LOB is ingebed.
- De mentorles verdwijnt uit de lessentabel, maar tijdens opstarten, pauze en afsluiting vindt contact plaats tussen mentor en zijn/haar leerlingen. Hij/zij is (meestal) tijdens projecten aanwezig als 'onderwijsassistent'. Samen met leerling bewaakt hij/zij de voortgang (sociaal-emotioneel, cijfermatig, reflecteren, LOB).
- Niet alleen onderwijsvernieuwing, maar ook **bezuiniging** door: invoeren 40-minutenrooster, invoeren van 'onderwijsassistentes' (schaal LA) en minder lessen per docent, want nu worden er in havo 3 32 lessen uitgegeven. Ieder lesuur wordt door één docent gegeven. In het nieuwe systeem zijn er nog maar 24 vaklessen die door één docent worden gegeven. De resterende 21 lessen zijn geen vaklessen meer, maar projecten. Bijv. blokken van 3 lesuur worden gegeven aan meerdere klassen tegelijk. Op drie klassen staan dan maar twee docenten.

		maandag	dinsdag	woensdag	donderdag	vrijdag
0	08.15-08.45 uur	OPSTARTEN (voorbereiden met mentor/coach)				
1	08.45-09.25 uur	Nederlands	rekenen	Nederlands	rekenen	Nederlands
2	09.25-10.05 uur	wiskunde	natuurkunde	wiskunde	economie	wiskunde
3	10.25-11.05 uur	Engels	scheikunde	Engels	geschiedenis	Engels
4	11.05-11.45 uur	Frans	biologie	Spaans	aardrijkskunde	Duits
5	11.45-12.25 uur	<i>Pauze, maar ook tijd voor extra leerlingbegeleiding door mentor/coach</i>				
6	12.25-13.05 uur	Taalproject (Frans)	LO	Taalproject (Spaans)	BEVO	Taalproject (Duits)
7	13.05-13.45 uur		LO		BEVO	
8	13.45-14.25 uur	Keuzewerktijd (huiswerk, Xtra, bijles, LOB)	Natuur-Project (na/sk/bi)	Keuzewerktijd (huiswerk, Xtra, bijles, LOB)	Maatschappij-Project (ec/gs/ak)	Keuzewerktijd (huiswerk, Xtra, bijles, LOB)
9	14.25-15.05 uur					
10	15.05-15.45 uur					
0	15.45-16.15 uur	AFSLUITING (reflecteren met mentor/coach)				

N.B. Zie ook flyer in de bijlage

Evaluatie

Waar wij op het einde schooljaar 2015-2016 nog voornamelijk vanuit ons gevoel een onderzoek wilden instellen naar het verbeteren van de Norbertushavo, na dit onderzoek gedaan te hebben, durven we met behulp van de onderzoeksresultaten in ons rapport te stellen dat de havo-opleiding van het Norbertuscollege toe is aan een flinke 'verbeterslag'.

Toen we een jaar geleden vanuit het eerder omschreven gevoel het theoretische kader voor ons onderzoek probeerden op te stellen, stuitte we al snel op de landelijke discussie die gaande is over het verbeteren van havo-onderwijs. "Havo, moet weer een eigen gezicht krijgen" is een krantenkop die bij ons stevig bleef hangen. De wens een onderzoek te doen naar het verbeteren van havo-onderwijs op onze school werd versterkt door de verminderde tevredenheid van ons eigen 'havo-publiek' over hun opleiding. Nu, een jaar later, durven we te stellen dat we een goede basis hebben gelegd dat eigen gezicht voor het Norbertus vorm te gaan geven.

Omdat de directie van de school het idee opvatte een professionele leergemeenschap (PLG) aan het onderzoek te koppelen, richtten we ons eerst op onze collega's. Tijdens een eerste studiemiddag rondom alle onderzoeken die zouden gaan plaatsvinden, verzamelden we achttien collega's die er voor kozen zich aan te sluiten bij ons onderzoek. We vertelden hen onze verwachtingen: een actieve houding naar buiten; elkaar enthousiasmeren het havo-onderwijs te verbeteren en deelnemen als respondenten aan ons onderzoek. We gaven onze PLG vooral de opdracht in havo-Nederland rond te kijken. Wat gebeurt er al? Wat zijn 'good-practices'? Welke initiatieven zijn kansrijk? Ongeveer de helft van de groep heeft deze opdracht op een goede manier opgepakt. Zij presenteerden in de volgende bijeenkomsten hun bevindingen. Deze bijeenkomsten werden altijd goed bezocht; de deelnemers bleven betrokken. Aangevuld met een aantal workshops, gastsprekers en discussie-opdrachten zorgden we ervoor dat tijdens de bijeenkomsten kritisch werd gesproken over de inzichten in havo-onderwijs van onze collega's. We merkten tijdens iedere bijeenkomst dat onderwijs specifiek gericht op de havoleerling steeds meer stof tot discussie deed opwaaien. Tijdens de laatste PLG-bijeenkomst legden we de leden een vragenlijst voor om daaruit af te kunnen leiden hoe zij tegenover onderwijsvernieuwing op de Norbertushavo staan. Het doet ons goed te constateren dat deze groep collega's bereid is met ons de havo te gaan verbeteren en dat hun ideeën en bevindingen gemiddeld overeen komen met die van ons en die van de oud-havo-leerlingen van het Norbertuscollege. Zij vormden onze tweede onderzoeksgroep.

Mede omdat we met een PLG van collega's, havo-docenten, aan het werk zijn gegaan, richt onze onderzoeksvraag zich op deze mensen. We vroegen ons af wat de docenten van het Norbertuscollege kunnen betekenen voor beter onderwijs voor onze havoleerlingen. De hoofdvraag van ons onderzoek echter, richt zich op de overgang havo-HBO. Dit werd ons voornamelijk door de landelijke discussie over uitval in het HBO ingegeven. Kritische collega's, begeleiders van ons onderzoek en toehoorders tijdens de presentatie benoemden deze twee sporen. Richtten we ons nu op het verbeteren van het havo-onderwijs of op het verbeteren overgang havo-HBO? Dit leggen we als volgt uit: Door ons te richten op de overgang havo naar HBO, denken we ontdekt te hebben wat het havo-onderwijs nodig heeft om aanspraak te doen op de kwaliteiten van een havoleerling. Zoals

HBO's zich als doel stellen hun studenten klaar te stomen voor de arbeidsmarkt, zo hebben wij als havo het doel onze leerlingen klaar te stomen voor het HBO. HBO's leiden hun doelstellingen af uit de kennis en vaardigheden die de beoogde beroepen vragen. Wij leiden op onze beurt de doelstellingen af uit de kennis en vaardigheden die de HBO's vragen. We vinden steun in deze gedachtegang vanuit het netwerk VO-HO dat steeds meer gestalte krijgt. Een eerste samenwerkverband, te weten 'First College', laat zien dat havo-4-leerlingen al prima kunnen functioneren in een onderwijssetting die is vormgegeven door HBO-studenten. Zij baseerden het onderwijs op generieke HBO-competenties.

In onze aanbeveling aan de directie, die we pas na het inleveren van dit verslag zullen bespreken, vragen we om voortzetting van onze PLG en het mogen doen van vervolgonderzoek. Ook doen we een concreet voorstel voor de invulling van het toekomstige havo-onderwijs op het Norbertuscollege. Dit lijkt wellicht een grote stap.

Buiten het onderzoek met als respondenten onze PLG-leden en de oud-leerlingen hebben we echter ook al een pilot gedraaid met het beoogde havo-onderwijs. Tijdens de voorbereiding van deze 'denk&doe-dagen' verwerkten we de inzichten die we door dit onderzoek dit jaar verkregen. Dit resulteerde in onderwijs gebaseerd op een aantal 21ste eeuwse vaardigheden waarin havo 3 leerlingen een keuze maakten uit een aantal onderzoeken. Ze sloten de tweedaagse af met een presentatie. We enquêteerden na afloop deze leerlingen over deze vorm van onderwijs. Hieruit bleek dat ze de dagen doorgaans leerzaam vonden en dat ze vaardigheden opdeden die ze in de toekomst kunnen gebruiken. Deze pilot zou als een onderzoek op zich kunnen worden gezien. De voorbereidingstijd was echter kort en er zijn weinig collega's direct betrokken geraakt bij het samenstellen van het programma. We hebben het daarom buiten de dit onderzoek gelaten. Het gaf ons echter wel inzicht in hoe het havo-onderwijs in de toekomst er uit zou kunnen komen te zien.

Na de presentatie van het onderzoek van collega Paul van Ginneken merkte onze directeur op dat de onderzoeken die we op het Norbertuscollege doen ook gerust voort mogen komen uit een pilot. Dit geeft voor ons een ideaal vertrekpunt voor begin volgend schooljaar. De pilot is in feite gedaan en er zijn veel collega's die hun onderwijscurriculum willen ophangen aan het onderwijs dat uit ons onderzoek naar voren komt. Het lijkt ons een ideale basis om concreet te worden: Praktijkonderzoek voortkomend uit een onderwijspilot en bereidwillige collega's die hun huidige onderwijs willen ombuigen naar vernieuwend havo-onderwijs. Is de nieuwe Norbertushavo geboren? Op het einde van dit schooljaar worden de nieuwe onderzoeken en PLG's voor komend schooljaar aan de collega's gepresenteerd. Een gesprek met de directie over onze plannen moet uitwijzen of we daar weer deel uit van mogen maken. Wij hopen van wel!

Literatuurlijst

Publicaties n.a.v. praktijkonderzoek

- 1.1 Akkerman, K., Nusink, F. (2013). Excellentie door profilering in het voortgezet onderwijs. Een verkenning van de kwaliteitszorgsystemen bij profielorganisaties die zich richten op talentontwikkeling en excellentie in het voortgezet onderwijs. Haarlem: Europees Platform.
- 1.2 Derriks, M. & Vergeer, M.M. (2010). *Van havo naar hbo. Ervaringen met het programma Havisten Competent*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- 1.3 France, T. de & Reeuwijk, G. (2012). *Study Competent? The Link between Havo and HBO: Study Skills from the Student's Perspective*. Utrecht: COLUU – Universiteit Utrecht.
- 1.4 Hamer, R. (2010). *Tien didactische aandachtspunten voor de bètavakken op de havo*. Den Haag: Platform Bèta Techniek.
- 1.5 Hekkert, M. (2015). *Onderzoek naar leerlingtevredenheid op het Norbertuscollege te Roosendaal. Eindrapportage*. Amsterdam: Studelta.
- 1.6 Kienhuis, M. (2011). *Naar een model voor een geïntegreerde doorlopende studieloopbaanbegeleiding havo-hbo. Het instrument. Bestendiging studiekeuze en voorkomen uitval uit het onderwijs*. Enschede: Saxion Kenniscentrum Onderwijsinnovatie.
- 1.7 Klomp, J. & Thielen, S. (2010). *Bovenbouw havo problematiek. Project in het kader van LD Verbreding - Verdieping*. Heerlen: Ruud de Moor Centrum / OUNL i.s.m. Orion.
- 1.8 Pronk, E.C.G.M. (2011). *Amadeus leerlingen competent naar het hbo. When do you start thinking out of the box?* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- 1.9 Vermaas, J. & Linden, R. van der (2007). *Beter inspelen op havo-leerlingen*. Tilburg: IVA.
- 1.10 Vries, O. de, Schaake, J. & Fleur, E. (2015). *De overgang van havo naar hbo*. Amsterdam/Zoetermeer: DUO.

Publicaties in (vak)tijdschriften en kranten

- 2.1 Knevel, R. & Desain, C. (2013). Havisten beter toegerust naar het hbo. *Toets!*, 1(1), 40-42
- 2.2 Vries, M. de (12 november 2015). Het geheim van goed onderwijs is luisteren naar je leerlingen. *Trouw*, De verdieping 4-5.
- 2.3 Baars, Laura van (18 november 2015) Geen havo, maar vhbo. *Trouw*, De Verdieping 6-7.
- 2.4 Vierenhalm, P. (12 november 2015). Motivatie op de havo is big business. *BN/De Stem*. Verkregen op 12 november 2015 van ?

Publicatie op internet

- 3.1 Verhoeven, S. (april 2013). Leny van der Ham. *Didactief*. Verkregen op 19 november 2015 van <http://www.didactiefonline.nl/vakidioten/12264-leny-van-der-ham>.

Bijlagen

1. Samenvattingen publicaties n.a.v. praktijkonderzoek

1.1. Excellentie door profilering

Het artikel biedt een overzicht van de kwaliteitszorg die in NL is ontstaan n.a.v. het zogenaamde 'Profielenberaad'. Dat is een overleg tussen verschillende verenigingen van profielen in het voortgezet onderwijs, ontstaan uit een samenwerking tussen het 'Europees Platform - *internationaliseren in onderwijs*' (EPF) en de Vereniging CultuurProfielScholen (VCPS) in 2011. Deze kwam tot stand door de hernieuwde aandacht voor excellentie door de vorige minister van OCW, Marja van Bijsterveld in het programma 'School aan zet'. Deze aandacht sloot aan bij de tal van programma's die al jarenlang aandacht besteden aan talentontwikkeling. Het was een initiatief talentontwikkeling en excellentie voor alle leerlingen een blijvende plaats in het onderwijs te geven.

Het artikel geeft een overzicht en beschrijving van profielen (o.a. begaafdheidsprofiel, TTO, Technasium, cultuurprofiel school) en van onderwijsconcepten (Montessori, Dalton en **HACO**).

Auteurs van het artikel hebben de volgende onderzoeksvraag gehanteerd: Welke andere soorten profiel scholen voortgezet onderwijs hebben een kwaliteitszorgsysteem en zo ja, hoe hebben zij dat georganiseerd?

Over HaCO wordt het volgende omschreven:

HaCo-scholen (havisten competent naar het hbo) hebben het onderwijsprogramma zo ingericht dat het onderwijs beter aansluit op het hbo. Hiertoe heeft het samenwerkingsverband van meerdere havo-scholen (Havisten Competent, HaCo) een speciaal lespakket en vijf methoden ontwikkeld. Hieraan zijn criteria verbonden. Deze kunnen gebruikt worden door de school om te toetsen of hun lessituaties voldoen aan de vijf punten van de HaCo-ontwerpeisen. Er wordt omschreven hoe een school zich kan aansluiten bij het netwerk van HaCo scholen (inmiddels 31 in aantal): aanmelding-oriëntatie-visitatie en welke instrumenten van kwaliteitszorg het programma heeft ontwikkeld.

In een matrix wordt samenvattend weergegeven hoe de kwaliteitszorg rondom HaCo zich verhoudt tot andere onderwijsprofielen en -concepten:

Profiel	Zelfevaluatie-instrument ¹	Zelfevaluatie-instrument door leerlingen in te vullen ²	Reflectie-document op visitatie	Lijst van criteria met indicatoren ³	Kijkwijzer/ Observatieformulier	Beschrijving van programma- eisen	Competentieprofielen/ Lijst beschrijvingen	Rapportageformulieren visitatiecommissie	Wageningen School of Visitatiecommissie (V)
Montessorischolen	X ⁶		X	X	X			X	
Daltonscholen	X ²		X						
Wetenschapsorientatie (WON Akademie)				X		X			
Tweetalig onderwijs (tto)			X	X	X	X	X	X	X ¹⁰
Elos				X	X	X	X	X	X
UNESCO-scholen	X								X ¹⁰
HaCo-scholen – Havisten competent naar het hbo	X		X	X			X	X	X
Eigentijds onderwijs									
Technasium-scholen				X ⁴		X ¹			
Universumscholen	X ⁶			X					
Begaafdheidsprofiel scholen	X								
Cultuurprofiel scholen	X	X						X	X ¹⁰
LEOH: UniqXL	X ⁶		X	X		X	X		
Topsport Talentscholen	X		X	X	X	X		X	X ¹⁰

- 1 Bij een zelfevaluatie-instrument/zelfbeoordelingsinstrument wordt gevraagd een beschrijving of een score aan te geven per indicator.
- 2 Een lijst van criteria met indicatoren bevat geen scoremogelijkheid.
- 3 Er is geen instrument/format voor ontwikkeld, maar de scholen krijgen een training waarin ze leren hoe ze een zelfevaluatie moeten schrijven op basis van de lijst van standaarden.
- 4 Lijst is nog in ontwikkeling.
- 5 Zowel door school als door visitatiecommissie in te vullen.
- 6 Bij het zelfevaluatie-instrument horen verschillende formats en documenten.

1.2 Van havo naar HBO (ervaringen met het programma HaCo)

De centrale vraag in dit onderzoek is of studenten van een havo-opleiding waar het programma 'Havisten Competent' aangeboden wordt daar aantoonbaar voordeel van hebben in hun hbo-propedeuse, vergeleken met studenten die het programma niet hebben gevolgd. De gegevens voor het onderzoek zijn verzameld middels vragenlijsten en interviews. Deze zijn afgenomen bij HaCo- en niet-HaCo studenten en HBO functionarissen. Het betreft de eerste en tweede jaarlaag HaCo studenten die het bijbehorende programma hebben gevolgd (propedeuse in 2007 en 2008).

Uitval

Er vielen meer HaCo studenten uit dan niet HaCo studenten

Twijfel

Er is geen verschil in twijfel over de studiekeuze

Inschatting beheersingsniveau vaardigheden

Van de 9 competenties die in het HaCo-programma centraal staan, wordt 1 competentie, nl. 'reflecteren op de wijze waarop je in groepsopdrachten werkt' positiever beoordeeld door HaCo dan niet-HaCo studenten

Mening over studiebegeleiding en oriëntatie op de vervolgopleiding

Geen significante verschillen

Afstemmingsproblemen

Over de afstemming havo-vervolgopleiding (genoemd zijn: studiekeuze, de manier van leren in het hbo, de aansluiting van vakken en het haco-programma) zijn HaCo studenten iets positiever dan niet HaCo studenten.

Kwalitatieve informatie uit gesprekken

Alle geïnterviewde studenten zien grote verschillen tussen de manier van leren in de havo en die in het hbo. De belangrijkste verschillen hebben te maken met de houding van de leraren en de mate van zelfstandigheid en zelfdiscipline die gevraagd wordt op het hbo. Een goede manier om havisten beter voor te bereiden op het hbo is volgens studenten meer proefflessen in het hbo en meer meeloopdagen.

Hbo-functionarissen over het functioneren beide studenten

Alleen bij planningsvaardigheden zien zij een significant verschil tussen studenten uit beide groepen: haco studenten hebben meer planningsvaardigheden dan de niet-haco studenten. Ook hebben volgens hen niet-haco studenten significant meer studie-problemen dan de studenten met een haco-vooropleiding.

De hbo-functionarissen vinden de volgende zaken noodzakelijk voor succes in het eerste studiejaar: zelfstandige studiehouding; gemotiveerd zijn voor de opleiding, interesse in het vak, discipline en doorzettingsvermogen, planningsvaardigheden.

Instroom, doorstroom en uitstroom

Aanvankelijk (2007) zijn de pre-haco en niet-haco studenten redelijk vergelijkbaar wat betreft het blijven volgen dezelfde opleiding. In het jaar erna (2008), waarin voor het eerst haco-gediplomeerden naar het hbo gaan, blijken van de haco groep in 2008 meer studenten na een jaar nog dezelfde opleiding te volgen, voor de niet-haco groep blijft het percentage ongeveer gelijk.

Bekijken we het studierendement dan is er sprake van een minieme daling in het percentage studenten uit de haco groep (2008) dat 12 maanden na instroom het propedeutisch examen behaalt vergeleken met de pre-haco groep (2007), van 29% in 2007 naar 28% in 2008. In de niet-haco groep is er sprake van een grote daling, van 36% in 2007 naar 22% in 2008.

Mogelijke verklaringen voor het geringe voordeel dat haco studenten lijken te hebben

1. Verspreiding: effect ebt weg als groep HaCo-leerlingen zich over studies verspreid
2. HBO-studenten worden niet direct aangesproken om competenties
3. Het voordeel zit in de eerste maanden van de HBO studie (onderzoek is gedaan na 1 en 2 jaar)
4. Ook niet HaCo-scholen bereiden havisten voor
5. Kennis op HBO over HaCo is gering
6. Niet alle medewerkers op de HaCo school overtuigd van meerwaarde competentie-onderwijs
7. Implementatie HaCo nog volop in ontwikkeling

Betekenis van de bevindingen voor het programma :

1. Duidelijke richtlijnen uitzetten
2. Reflecteren op de gevolgen van integratie met vakinhoud
3. Grotere bekendheid op het HBO
4. Luisteren naar suggesties van studenten

1.3 Study Competent

Onderzoek Universiteit Utrecht 2012

Het onderzoek richt zich op de perceptie van havisten en HBO studenten: Hoe schatten zij zelf hun vaardigheden: plannen, zelfregulerend leren en groepswork in?

HBO's krijgen te maken met studenten met allerlei achtergronden. De beheersing van studievaardigheden lijkt in grote mate een voorspellende waarde te hebben voor het al dan niet slagen in het HBO.

Hoofdvraag:

Wordt leerlingen tijdens een havo-opleiding de juiste studievaardigheden bijgebracht om het 1^e jaar op het HBO succesvol het programma te kunnen volgen?

De onderzoekers hebben de volgende hypothese: havo leerlingen overschatten hun niveau wat deze vaardigheden betreft en missen daardoor het benodigde niveau om succesvol te zijn op het HBO.

De hypothese wordt aangenomen w.b. de vaardigheid plannen: HBO-studenten ervaren dat ze deze competentie van zichzelf overschatten bij aanvang van een HBO-studie.

Deze hypothese wordt uiteindelijk deels verworpen: Hoewel havisten hun competentieniveau w.b. zelfregulatie en groepswork gemiddeld genomen iets hoger inschatten dan HBO-studenten, is het verschil minimaal: Ook HBO-studenten schatten hun competentieniveau hoog in en vinden dus zelf dat de aansluiting havo-HBO w.b. studievaardigheden goed is.

Dit strookt niet met het beeld dat docenten hebben: De meeste leerlingen zijn nl. wel in staat hun havo-diploma te behalen. Van diezelfde studenten slaagt een behoorlijk deel er niet in het eerste jaar van het HBO succesvol af te ronden.

1.4 Tien didactische uitgangspunten voor betavakken op havo

Platform betatechniek 2010

Centraal staat de vraag: Hoe kan door een andere didactische aanpak op de havo de keuze voor een natuurprofiel worden vergroot?

Achtergrond:

In 2008 is in de rapportages van Oomens en IVA inzicht gegeven in het profiel van een havist, waarbij overigens opgemerkt moet worden dat er niet een gemiddelde havist is. In tegendeel, de havo kenmerkt zich met name in de bovenbouw door een zeer gemêleerde samenstelling. Toch zijn er gemeenschappelijke kenmerken die samen het beeld doen ontstaan van een leerling die positief, spontaan en gemotiveerd is. Havoleerlingen hechten, misschien meer nog dan vwo-leerlingen, aan een docent met wie ze goed contact hebben. Ze leren hard voor een leuke leraar, een die ze herkent en erkent en tegelijk de relevantie van het vak goed kan overbrengen. Door hun spontaniteit gaan ze wellicht wat minder bedachtzaam te werk, ze willen vaak liever leren door te zelf doen dan door lang naar theorie te luisteren. In die zin zouden de exacte vakken, met hun ruime mogelijkheden voor het integreren van practica en opdrachten, juist havisten moeten aanspreken. En toch zien we dat juist de keuze voor exacte vakken op de havo tot nu tegenvalt. Daarbij komt dat volgens van Langen en Vierke (2008) deze achterblijvende keuze voor exacte vakken niet ligt aan een gebrek aan talent. Als het niet aan gebrek aan talent en niet aan gebrek aan motivatie ligt, waarom kiezen dan zo weinig havisten voor een natuurprofiel? Is het mogelijk dat havisten in de huidige lespraktijk niet optimaal worden aangesproken

Geconcludeerd wordt dat er een samenhangende didactische aanpak voor havoleerlingen bestaat. Dit uit zich in docentgedrag (betrokken), werkvormen (prikkelend, afwisselend, doen) en lesstof (relevantie en contextrijk). De volgende 10 did. Uitgangspunten komen daardoor naar voren:

1. contact (maken en houden)
2. positieve feedback
3. prikkelen
4. procedurele duidelijkheid
5. toegankelijkheid
6. werken in groepen
7. (cognitief) activeren van leerlingen
8. lesstof (koppeling theorie en praktijk)
9. structuur
10. goed kunnen uitleggen

Het docentgedrag is door gerichte training overdraagbaar. Dit wordt opgemerkt door leerlingen en dat heeft dan weer gevolgen voor hun gedrag: Vooral de toename in het zelfvertrouwen w.b. betavakken lijkt er voor te zorgen dat m.n. meer jongens vervolgens voor een natuurprofiel kiezen.

1.5 Eindrapportage leerlingtevredenheidsonderzoek NC

Naar aanleiding van de resultaten van de LAKS-monitor 2014 is er onderzoek verricht naar oorzaken van de afnemende tevredenheid van leerlingen met betrekking tot het primaire proces. Dit onderzoek bestond uit groeps- en diepte-interviews met leerlingen en groepsinterviews met docenten en coördinatoren.

Sfeer & betrokkenheid

Leerlingen ervaren een positieve en goede sfeer op school en krijgen voldoende aandacht van docenten, mentoren en coördinatoren. Betrokkenheid en invulling van het mentoraat verschilt sterk per mentor. Dit hangt sterk samen met de afnemende tevredenheid in de LAKS-enquête.

Inspraak & communicatie

Leerlingen zijn ontevreden over de mate van inspraak en het functioneren van de leerlingeraad als klankbord. Er is behoefte aan een duidelijkere communicatie over zaken die leerlingen en docenten aangaan.

Relatie met de docent

Leerlingen zijn meestal tevreden over de hoeveelheid tijd en aandacht die ze krijgen. Een respectvolle omgang wordt als zeer waardevol genoemd. Daar is echter niet altijd sprake van: Leerlingen benoemen dat sommige docenten arrogant en autoritair gedrag vertonen. Dit verdient aandacht.

Gelijke behandeling

Sommige leerlingen ervaren een ongelijke behandeling op basis van individueel niveau of opleidingsniveau. Havisten ervaren dat vwo voorgetrokken wordt, terwijl vwo'ers soms hoge verwachtingen ervaren.

Motivatie

Leerlingen vinden het belangrijk dat een docent motiveert, enthousiast lesgeeft en kennis heeft van het vak. Een goed lesprogramma kenmerkt zich door diversiteit in de les, een goede balans tussen theorie en praktijk en duidelijke uitleg van de lesstof. Leerlingen vinden het prettig als de docent afstemming zoekt met de leerling en klas, waar met name verbeteringen liggen met betrekking tot controle van de uitleg.

Rust in de klas

Leerlingen vinden het belangrijk dat een leraar orde kan houden en leraren moeten hierin consequent en duidelijk zijn.

Toetsing

Toetsen dienen op tijd van tevoren worden opgegeven en na afloop worden nabesproken.

2. Samenvattingen publicaties in (vak)tijdschriften en kranten

2.1 Havisten beter toegerust naar het hbo

Interview met Ton Sprangers, decaan Cambreur (Dongen), najaar 2013

De tussentijdse uitval in het havo te hoog. Bovendien verlaat een groot deel van de doorstromers naar het hbo in de loop van het eerste jaar de gekozen vervolgstudie. Hoe komt dat nou en wat kunnen we eraan doen? Al in 2003 verenigden een aantal havoscholen zich onder de naam Havisten Competent. Ze stelden zich tot doel het verwerven van kennis te combineren met het ontwikkelen van noodzakelijke competenties.

Uit onderzoeken blijkt bijvoorbeeld dat havoleerlingen – meer dan vwo-leerlingen – graag leren door te doen, gericht zijn op resultaten op kortere termijn en houden van afwisseling.

In 2006 voerde Bureau ICE een onderzoek uit naar de competenties die het hbo vraagt van een student en naar de manier waarop het havo leerlingen hierop kan voorbereiden. Naar aanleiding van de bevindingen uit dit onderzoek werd door de HaCo-scholen een profiel opgesteld met de vijf hoofdcompetenties waarover een leerling moet beschikken aan het eind van havo-5. Vanuit dit competentieprofiel* is (onder begeleiding van het CPS) de HaCo-leerlijn ontwikkeld

Er wordt gesproken over de doorlopende HaCo leerlijn in klas 3, 4 en 5. Leerlingen besteden zo'n 280 uur aan het programma en ontvangen een HaCo certificaat waar de 5 competenties worden beoordeeld. Er zijn richtlijnen voor de beoordeling en docenten dienen geschoold te worden om deze goed te kunnen volgen.

Er wordt gewerkt aan een opdrachtenbank om het HaCo gedachtengoed in de reguliere lessen te verwerken.

Er mag nog meer erkenning komen vanuit het HBO voor HaCo.

* 1. Probleemoplossend samenwerken, 2. Het eigen leerproces sturen, 3. Informatievaardigheden ontwikkelen, 4. Routines opbouwen en automatiseren, 5. Beroepshouding ontwikkelen

BRON: havistencompetent.nl/documenten (HaCo competentieprofiel)

2.2 Het geheim van goed onderwijs is luisteren naar je leerlingen

Interview met John Hattie

Hattie bestudeerde veel onderzoeken met de hoofdvraag: Wat werkt nou echt als je wilt dat leerlingen op school beter presteren?

Veel zaken helpen een beetje en daarom beoordeelt ieder zijn werk als docent als nuttig. De leraar is de cruciale factor die het verschil kan maken:

Pas als je als leerkracht heel goed weet wat een leerling wel en niet weet, kun je hem effectief nieuwe dingen leren. Het betekent dat je als leraar heel goed moet luisteren, en veel ruimte moet creëren voor groepsdiscussies en deze vooral niet willen sturen. Niet omdat wat leerlingen te melden hebben per definitie super-interessant is, maar omdat je er dan achter komt of wat jij als leerkracht wilde overbrengen ook daadwerkelijk is geland, of er vooruitgang is geboekt.

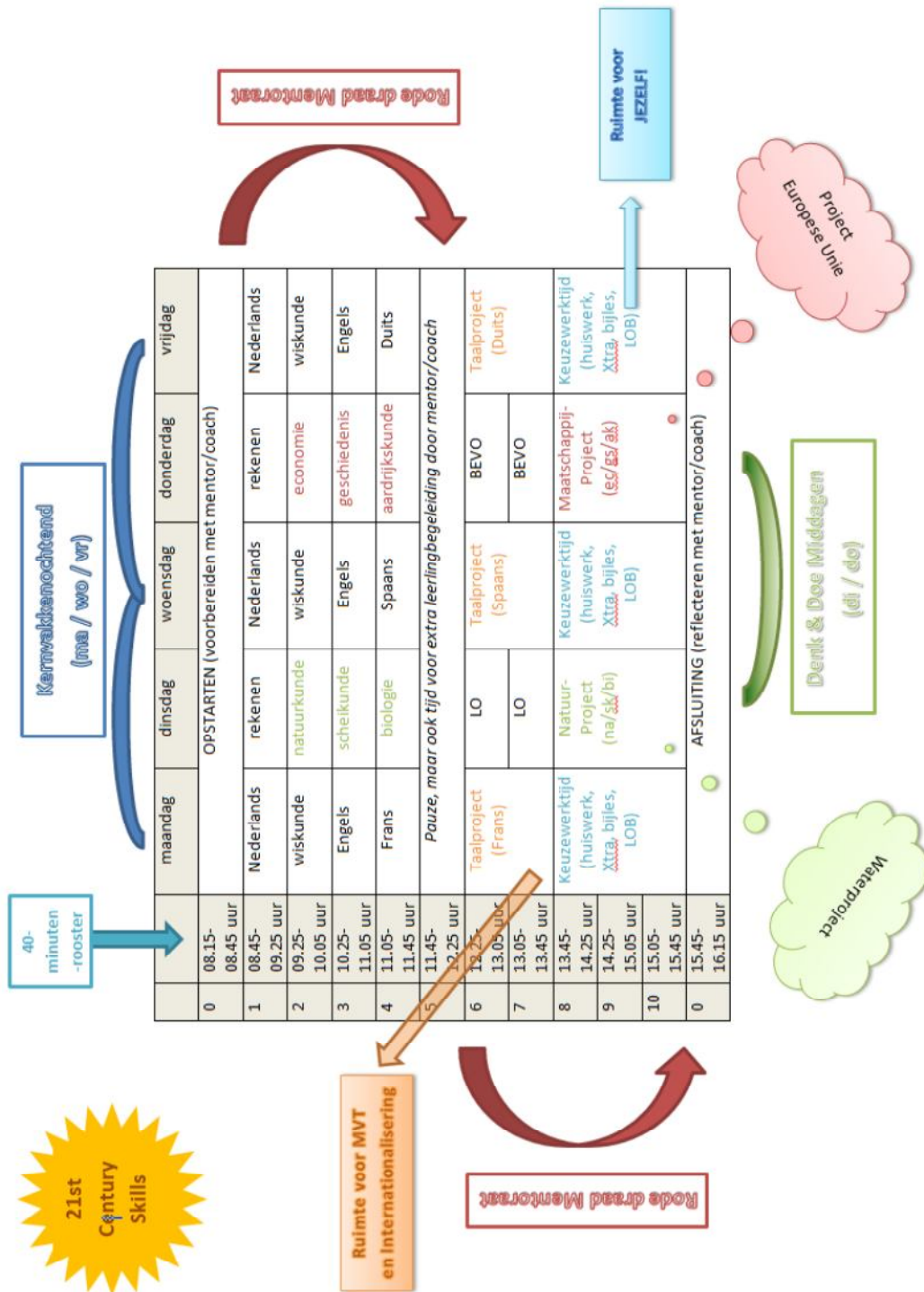
Je moet gemeenschappelijke opvattingen creëren over wat groei en vooruitgang is, en samen kijken of je het gewenste effect bereikt.

2.3 Geen havo maar vhbo

Krantenartikel over fusie havo's Maastricht

Met een noodgedwongen fusie heeft het Bonnefanten College in Maastricht haar voormalige havoafdeling omgedoopt tot vhbo (voorbereidend hoger beroeps onderwijs). Leerlingen krijgen thematisch onderwijs aangeboden en mogen bijvoorbeeld een aantal uur per week over het thema water brainstormen, associëren, eigen leervragen stellen en onderzoeken doen. De docenten hebben een begeleidende rol en investeren zo meteen in de relatie met deze leerlingen. Ze willen deze opleiding een eigen karakter geven dat niet meer doet denken aan 'vwo light'. Ook leerlingen met VMBO/havo advies komen naar het VHBO. Wanneer blijkt dat ze de eerste 2 jaar (nog) niet aan het beoogde VHBO-niveau kunnen voldoen, halen ze eerst een VMBO-diploma op dezelfde school en stromen daarna automatisch door naar VHBO4. Ze doen zo 6 jaar over het VHBO. De school heeft nu alleen nog een brugklas die volgens dit concept werkt. Leerlingen in de 5^e klas maken hun PWS op hogescholen. De school hoopt de samenwerking zo uit te kunnen breiden, dat er een betere doorstroom naar het HBO ontstaat.

3. Flyer

4. AOS portret van de presentatie van ons onderzoek door Miranda Timmers

AOS portret VO

Academische Opleidingsschool West Brabant

Kenmerken

AOS West Brabant is AOS sinds 2006 en bestaat uit 6 schoolbesturen met 13 scholen en 3 opleidingen: Hogeschool Rotterdam, Fontys leraren opleiding Tilburg en de universitaire lerarenopleiding Tilburg.

Doelen en opbrengsten

Onderzoek wordt binnen AOS West Brabant gezien als een middel ter verbetering van de eigen onderwijspraktijk, vandaar dat de vraag in de beroepspraktijk moet ontstaan. Daarnaast is onderzoek een middel om het onderzoekend vermogen en de onderzoekende houding van leraren en management te vergroten om het onderwijs aan en het leren van de leerlingen te verbeteren. Het doel is een onderzoekscultuur waar aandacht en waardering is voor onderzoek en leraren, leerlingen en schoolleiding een onderzoekende houding hebben.

Inmiddels wordt de waarde van onderzoek meer gezien, krijgt meer bekendheid en een groeiend aantal leraren doet onderzoek naar een eigen gekozen onderwerp of een vraag vanuit de school.

Onderzoeksvoorbeeld: *Havo in Beweging*

Kenmerk

Onderzoek uitgevoerd door de coördinator bovenbouw Havo en de decaan naar verbetering van de havo op school. Het onderzoek is nog niet afgerond.

Uitvoering

In dit onderzoek is literatuur bestudeerd en zijn interviews gehouden met leerlingen; oud-leerlingen; collega's, HBO, bedrijfsleven; ouders over aansluiting havo en HBO en hoe de havo verbeterd kan worden.

Belang van het onderzoeksonderwerp voor de school

Onderwerp kwam vanuit twee docentonderzoekers. Aantal havo leerlingen neemt af. En uit een LAKS enquête blijkt dat de havo leerlingen ontevreden zijn over het primaire proces. Dit is de aanleiding van beide onderzoekers om aan de slag te gaan met dit onderwerp. Voor de school kan het opleveren dat het havo onderwijs vernieuwt en eigentijds wordt, de havo leerlingen meer tevreden zijn en dat er een beter aansluiting is op het vervolgonderwijs HBO waardoor ze zich als school met het havo onderwijs kunnen profileren.

Betrokkenheid van collega's en kennisdeling

Twee docenten voeren het onderzoek uit maar worden ondersteund door 6 andere koppels docentonderzoekers in de school en AOS die fungeren als critical friends en PLG 'Havo in beweging' 15 collega's (elke collega zit in een PLG) die over het onderwerp mee denken mee ontwikkelen en mee onderzoeken. De uitkomsten van de interviews worden aan elkaar gepresenteerd in de PLG, dit zorgt ervoor dat met name de collega's in de PLG op de hoogte zijn van het onderzoek en anderen nog niet.

De impact van het onderzoek

Zijn pas een half jaar bezig met het onderzoek, impact is nog niet zo groot. Ze willen de PLG ook in stand houden om de komende jaren de impact te vergroten. Wel zien ze een hogere bewustwording wat betreft de aandacht voor de havist, in de AOS, PLG maar ook bij de gesprekken in de wandelgangen, er wordt over gesproken in de school. Kleine veranderingen in benadering Havist, bijvoorbeeld leerlingen zelf een rol in informatieavonden of mentorlessen.